

Yayın Geliş Tarihi: 07.05.2022

Yayına Kabul Tarihi: 27.05.2022

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 71 (2022): 9-53.

Başyazı

OLAYLAR VE YORUMLAR (FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: *Bu incelemede Ermenistan'daki iç gelişmeler ve dış dinamikleri ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Aralık 2021-Mayıs 2022 tarihleri arasında gösterdiği gelişmeler ele alınmaktadır. Karabağ savaşı sonrası bölgenin değişen koşulları bölgede barış, istikrar, iş birliği ve iyi komşuluk ilişkileri tesisi yolunda büyük olanaklar ortaya çıkartmıştır. Bu bağlamda ilk öncelik, Ermenistan ile Azerbaycan arasında barış anlaşmasının imzalanması olacaktır. Dönem içinde bu yönde karşılıklı iyi niyet beyanlarına rağmen somut bir adım atılamamıştır. Azerbaycan ile barış anlaşması süreci Ermenistan iç politikasında da ateşli tartışmalara neden olmuştur. Ukrayna savaşı nedeniyle Minsk grubu eş-başkanlığı sürecinin tıkanması üzerine Avrupa Birliği'nin bu rolü üstlenme çabaları ön plana çıkmıştır. Rusya'nın Ermenistan'dan kaynaklanan bu girişimleri ihtiyatla karşıladığı görülmüştür. Öte yandan, Türkiye ile Ermenistan arasında bir normalleşme süreci başlamıştır. Tarafların özel temsilcileri, ilki Moskova'da diğer ikisi Viyana'da olmak üzere üç kez görüşmüştür. Türk tarafının bu görüşmelerin iki ülke başkentlerinde yapılması önerisi Ermenistan tarafından üçüncü bir tarafın gözetimi altında yapılması ısrarı nedeniyle gerçekleşmemiştir. Bölgesel iş birliği bağlamında da Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının gündeme getirdiği altılı platform, ilk toplantısını dönem içinde Moskova'da bir eksikle yapmıştır. Gürcistan, Rusya ile ikili siyasi sorunları nedeniyle bu aşamada katılmamıştır.*

* ORCID: 0000-0001-5180-2896
E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr

Son olarak Nisan ayındaki anma törenleri gerçekçi ve hukuki temeli bulunmayan Ermeni söyleminin ve iddialarının bir kez daha gündeme taşınmasına vesile olmuştur. Burada gene en ileri ve aşırı giden ABD yönetimi olmuş, bizzat Devlet Başkanı mesnetsiz soykırım suçlamasını defalarca tekrarlamıştır. ABD'nin ve genel olarak Batının siyasi bir baskı aracı olarak kullandığı diğer örneklerle de ortaya çıkan bu suçlamanın giderek kendilerinin inandırıcılığına, güvenilirliğine, tarafsızlığına ve etkinliğine gölge düşürmekte olduğu da anlaşılmaya başlamıştır.

Anahtar sözcükler: *Paşinyan, V. Kaçaturyan, Mirzoyan, Daşnatsutyun-Ermeni Devrimci Federasyonu, Zangezur koridoru, Ermenistan-Azerbaycan, Azerbaycan-Türkiye, Avrula Birliği*

Abstract: *This article covers Turkey-Armenia relations as well as internal and international developments of Armenia in the period of December 2021-May 2022. The Karabagh war led to a substantial change in the region, opening new horizons for establishing peace, stability, cooperation, and neighborly relations in the region.*

The first step to activate this huge regional potential will be the signing of the Peace Treaty between Armenia and Azerbaijan. Despite mutually expressed constructive rhetoric to this end, no concrete development could be achieved during the period under review. Meanwhile, the peace treaty process with Azerbaijan caused heated arguments in internal politics in Armenia. As the work of the Minsk Group co-chairs was adversely affected following the war in Ukraine, initiatives by the European Union to fill the void has come to the fore. Russia appeared to note this development favored by Armenia with circumspection. Another noteworthy development has been the initiation of a process of normalisation of relations between Turkey and Armenia, both sides designating special representatives for negotiations. The special representatives have met three times, first in Moscow and twice in Vienna. Turkey's insistence on holding the talks directly in respective capitals could not be realized due to Armenia's preference to conduct them with a third party involvement. Regarding regional cooperation, the proposal promulgated by the Presidents of Turkey and Azerbaijan to establish a platform of six, convened for its first meeting in Moscow, with one absentee, Georgia, on political bilateral differences with Russia. As was to be expected, this regional approach has received a cool reaction by non-regional parties with interest in the region.

Lastly, the month April was again an occasion to bring into agenda the unfounded Armenian narrative and allegations. It was again the US administration that went to extremes, with the President repeating the very biased, baseless allegation of “genocide” multiple times. This accusation that is used by the US and the West in general clearly reveals that it is employed as a political tool to exert political pressure. However, it is this rhetoric is in fact casting a shadow to their own credibility, trustworthiness, neutrality, and influence.

Key words: *Pashinyan, V. Kachaturian, Mirzoyan, Dashnatsutyun-Armenian Revolutionary Federation, Zangezur corridor, Armenia-Azerbaijan, Armenia-Turkey, European Union.*

Giriş

Karabağ savaşından sonra bölgenin değişen koşulları bölgede barış, istikrar, iş birliği ve iyi komşuluk ilişkileri tesisi yolunda büyük olanaklar ortaya çıkartmıştır. Bu büyük bölgesel potansiyelin harekete geçirilebilmesi için ilk öncelik, doğal olarak, Ermenistan ile Azerbaycan arasında barış anlaşmasının görüşülmesi ve imzalanması olmaktadır. Dönem içinde bu yönde karşılıklı iyi niyet beyanlarına rağmen somut bir adım atılamamıştır. Rusya'nın öncülüğünde, 2020 Kasım Moskova ateşkes anlaşması, 2021 Ocak Moskova üçlü mutabakatı ve 2021 Kasım Soçi mutabakatı çerçevesinde sürdürülen girişimler Ermenistan'ın oyalama taktikleri ve Minsk Grubu eş-başkanlarını da devreye sokma çabaları nedeniyle sürüncemede kalmıştır. Ukrayna savaşı nedeniyle Minsk grubu eş-başkanlığı sürecinin tıkanması üzerine Avrupa Birliğinin bu rolü üstlenme çabaları ön plana çıkmış, Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Ermenistan başbakanı iki kez Brüksel'de AB Konsey Başkanı ile üçlü olarak bir araya gelmiştir. Rusya'nın Ermenistan'dan kaynaklanan bu girişimleri ihtiyatla karşıladığı görülmüştür.

Diğer önemli bir gelişme Türkiye ile Ermenistan arasında bir normalleşme sürecinin başlaması olmuştur. Tarafların özel temsilcileri, ilki Moskova'da diğer ikisi Viyana'da olmak üzere üç kez görüşmüştür. Türk tarafının bu görüşmelerin iki ülke başkentlerinde yapılması önerisi Ermenistan tarafından üçüncü bir tarafın gözetimi altında yapılması ısrarı nedeniyle gerçekleşmemiştir. Ermeni tarafının hedefinin bu görüşmelerin Azerbaycan ile barış anlaşmasından bağımsız olarak sürdürülmesi ve mümkün olduğu ölçüde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bir gedik açılması olduğu anlaşılmaktadır. Oysa Türkiye hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde, normalleşmenin hedefinin güney Kafkaslarda bölgesel barış, istikrar ve iş birliğine katkıda bulunmak olduğunu ve bu amaçla Azerbaycan ile devamlı istişarede bulunulacağını vurgulaya gelmiştir.

Bölgesel iş birliği bağlamında Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının gündeme getirdiği altılı platform, üç bölge ülkesi, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile üç komşu ülke, İran, Rusya ve Türkiye'nin 3+3 formatında bir araya gelmeleri genel kabul görmüştür. Bu grup ilk toplantısını dönem içinde Moskova'da bir eksikle yapmıştır. Gürcistan Rusya ile ikili siyasi sorunları nedeniyle bu aşamada katılmamıştır. Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı 17 Mayıs'ta TASS Haber Ajansı'na verdiği demeçte, ikinci bir toplantının hazırlıklarına başlandığını duyurmuştur. Tahmin edileceği üzere, bu bölgesel yaklaşım, bölgeye ilgi duyan bölge dışı ülkeler tarafından mesafeli karşılanmıştır.

Azerbaycan ile barış anlaşması süreci Ermenistan'da iç politikada da ateşli tartışmalara neden olmuştur. Militan eski yönetimlerin temsilcilerinden oluşan muhalefet, sayıca az, temsil oranı düşük olmasına rağmen seslerini yükseltmişler, sokak etkinlikleri düzenlemişlerdir. Öncülüğü ve sözcülüğü sayıca az, ancak Batı destekli Taşnaksutyun-Ermeni Devrimci Federasyonunun üstlenmesi dikkat çekmiştir. Dönem içinde iç politikada önemli bir gelişme Cumhurbaşkanı A. Sarkisyan'ın istifası olmuştur. Paşinyan yönetimi ile yıldızı hiç barışmayan, Karabağ savaşı sonrası Paşinyan'ın istifasını isteyen gruba katılan, Paşinyan ile yetki mücadelesi sürdüren, Cumhurbaşkanlığı görevi başvurusunda gerçek dışı beyanlarda bulunduğu ve yasaları ihlal ettiği ortaya çıkan A. Sarkisyan, çıktığı bir dış gezide istifasını sunarak, muhtemelen artık geri dönmek üzere ülkesini terk etmiş, aidiyet hissettiği, adı açıklanmayan bir ülkeye yerleşmiştir. Yasal süre içinde, vakit geçirmeksizin, yönetimle daha uyum içinde çalışması beklenen yeni bir Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Nisan ayı gerçekçi ve hukuki temeli bulunmayan Ermeni söyleminin ve iddialarının bir kez daha gündeme taşınmasına vesile olmuştur. Burada gene en ileri ve aşırı giden ABD yönetimi olmuş, bizzat Devlet Başkanı mesnetsiz soykırım suçlamasını defalarca tekrarlamıştır. ABD'nin ve genel olarak Batının siyasi bir baskı aracı olarak kullandığı diğer örneklerle de ortaya çıkan bu suçlamasının giderek kendilerinin inandırıcılığına, güvenilirliğine, tarafsızlığına ve etkinliğine gölge düşürmekte olduğu da anlaşılmaya başlanmıştır.

Tüm bu gelişmeleri detaylı olarak değerlendirmek gerekmektedir.

1. Ermenistan'daki İç Gelişmeler

8 Aralık'ta ani bir kararla Çevre Bakanı görevinden alınmış, gerekçesi açıklanmamış, yerine 10 Aralık'ta Hakob Simidyanyan atanmıştır. Diğer bir Bakan değişikliği de Mart ayı sonunda yaşanmıştır. Acil Durumlar Bakanı 30 Mart'ta yolsuzluk suçlaması ile tutuklanmıştır. Yerine 12 Nisan'da Armen Pambukhchyan atanmıştır.¹

Ermenistan'ın Başbakanlığa bağlı Diaspora Yüksek Komiseri, 23 Aralık'ta basına verdiği bir demeçte, Ermenistan'ın düşmanlarını tanıması gerektiğini söylemiştir. ABD asıllı Sinanyan, Ermenilerin düşmanlarını yeterince tanımadığını, onlarla savaşılabilmek için tanımak gerektiğini, on birinci yüzyıldan beri onlarla yaşadıklarını ancak hala tanımadıklarını, hala onlardan

1 "Armenia Gets New Minister of Emergency Situations," *Hetq*, 12 Nisan 2022, <https://hetq.am/en/article/143324>.

darbeler aldıklarını, bu nedenle Ermenistan hükümetinin yetenekli Armenalog, Türkolog ve Azerolog yetiştirmesi gerektiğini, ana hedefin Ermeni diasporasının sesinin daha çok duyulması olduğunu, bu amaçla belki parlamentonun iki kanatlı olabileceğini ifade etmiştir.²

Aralık ayında muhalefet sıkça yönetim yandaşlarının hükümet ihalelerini kazandıklarını iddia etmeye ve yönetimi yolsuzlukla suçlamaya başlamıştır. Başlıca hedefi de Meclis Başkanı Simonyan oluşturmıştır. Paşinyan bu iddiaları kararlılıkla reddetmiştir.

7 Ocak Ortodoks Noel ayininde Katolikos Karegin II yönetimin yetkisini kötüye kullanmasını eleştiren bir konuşma yapmıştır. Bu dini yetkililerle yönetim arasındaki gerginliğin devam ettiğini göstermiştir.³

10 Ocak'ta Ermenistan Genelkurmay Başkanı, iki diğer general ve eski Savunma Bakanı aleyhine yolsuzluk ve haksız iktisap davası açıldığı duyurulmuştur. 19 Ocak'ta başlayan duruşmada dört sanık devleti toplam 4,7 milyon dolar zarara uğratmakla suçlanmıştır. Daha sonra üç general görevlerinden azledilmiştir. Bu kapsamda ordu üst kademelerinde, askeri istihbarat başkanı da dahil olmak üzere, başka görevden alınmalar da gerçekleşmiştir.⁴ Savunma Bakanı 2 Mart'ta parlamentoda yaptığı açıklamada, bunun devam eden savunma reformunun bir parçası olduğunu açıklamıştır. Genelkurmay başkanlığına neden bir atama yapılmadığı sorusuna bakan, görevin vekaleten ehil elde olduğu yanıtını vermiştir.⁵

Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan, bir yurt dışı geziden sonra ülkeye geri dönmeyip, çıktığı “kısa bir tatilde” istifa ettiğini duyurmuştur. Yasa dışı beyanları ve fiilleri nedeniyle adli kovuşturmaya tabi olacağı cihetle Ermenistan'a geri dönmesi beklenmeyen, nereye yerleşeceği de açıklanmayan Sarkisyan istifa gerekçeleri olarak, çok sınırlı yetkileri nedeniyle hükümet politikaları üzerinde etkili olamamasını ve Ermenistan'ın karşı karşıya bulunduğu zor duruma müdahale edememesini, bunun yanı sıra çeşitli siyasi grupların kendisine ve ailesi mensuplarına yönelik sözlü tacizleri göstermiştir.⁶

2 “There are already candidates for Diaspora Affairs Commissioners in foreign countries – Sinanyan,” ArmenPress, 23 Aralık 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1071567.html>.

3 “Karegin II Speaks Out Against Abuse of Power in Armenia,” Asbarez, 7 January 2022, <https://asbarez.com/karegin-ii-speaks-out-against-abuse-of-power-in-armenia/>.

4 “Armenian Army Chief, Ex-Defense Minister Go On Trial Over ‘Faulty’ Weapons,” RFL/RL, 19 Ocak 2022, <https://www.rferl.org/a/armenia-military-weapons-fraud/31662118.html>.

5 “Defense Minister Explains Sackings Of Top Generals,” RFL/RL, 2 Mart 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31732471.html>.

6 “President Armen Sarkisian resigns amid investigation into secret citizenship,” Armenian Weekly, 26 January 2022, <https://armenianweekly.com/2022/01/26/president-armen-sarkisian-resigns-amid-investigation-into-secret-citizenship/>.

Yönetim bu ani istifaya tepki göstermemiş, usulüne uygun olarak yeni Cumhurbaşkanı seçim hazırlıklarına başlanacağı duyurulmuştur. Muhalefet de tepkisiz ve kayıtsız kalmıştır. Tek üzüntü beyanı diasporadan gelmiştir. Paşinyan yeni cumhurbaşkanını parlamentoda çoğunluğa sahip olan kendi partisinin belirleyeceğini ve yönetim ile uyum içinde çalışacağını beyan etmiştir.

İleri teknoloji ve Sanayi Bakanı Vahagn Khachatryan 31 Ocak'ta Başbakanın kendisine cumhurbaşkanlığı teklifinde bulunduğunu açıklamıştır. 62 yaşında olan iktisatçı Khachatryan eski Cumhurbaşkanı Ter Petrosian'ın siyasi ekibinden olup, 1992-1996 yıllarında Erivan Belediye başkanlığı yapmıştır. Muhalefet bir aday göstermeyeceklerini, ancak yapılan tercihten memnun olmadıklarını ve oylamaya katılmayacaklarını duyurmuştur. Khachatryan muhalefetin bu kararından üzüntü duyduğunu, muhalefet liderleriyle görüşmeye ve endişelerini dinlemeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Vahagn Khachatryan Parlamentoda yapılan, muhalefetin katılmadığı ikinci tur oylamada yönetimdeki partinin oylarıyla 3 Mart'ta Ermenistan'ın beşinci Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.⁷ Rusya devlet başkanı kendisini aynı gün kutlamıştır. Yeni Cumhurbaşkanı 13 Mart'ta yapılan törenle görevine resmen başlamıştır. Muhalefet töreni de boykot etmiş, katılmamıştır.⁸

28 Ocak Ermenistan Ordu Günü pandeminin yarattığı koşullar nedeniyle mutadın dışında sönük geçmiş, üst düzey yönetim ve askerî erkan törenlere katılamamıştır. Tek etkinlik Apostolik Kilisenin ödül töreni olmuştur. Bu münasebetle Antelias Katolikosu Aram I de bir kutlama mesajı yayınlamıştır.

ABD kaynaklı bir araştırma şirketi (Amerikan Uluslararası Cumhuriyetçi Enstitüsü –IRI) tarafından yaptırılan bir ankete göre Ermenistan halkının gelecek için karamsar olduğu 4 Şubat'ta açıklanmıştır. Ankete göre, çoğunluk Azerbaycan ve Türkiye sınırlarının açılmasından ciddi bir ekonomik yarar beklememektedir. Ermenistan'a en büyük siyasi tehdit olarak %90 Türkiye'yi, %77 Azerbaycan'ı görmektedir. %47 Türkiye ile diyalogu desteklemektedir. Anket Ermenistan halkının %61'inin ülkenin halkın çoğunluğu yerine, bazı grupların çıkarı doğrultusunda yönetildiği kanaatinde olduğunu kaydetmiştir. Paşinyan'ın 2020 Haziran seçimlerinde oyların %54'ünü aldığı hatırlandığında, anketin verdiği mesaj açıktır.⁹

7 “Armenian Lawmakers Elect Former Minister Khachatryan As President,” RFL/RL, 3 Mart 2022, <https://www.rferl.org/a/armenia-khachatryan-elected-president/31734110.html>.

8 “Kachatrian Sworn In As New President Of Armenia,” RFL/RL, 13 Mart 2022, <https://www.rferl.org/a/armenia-new-president-khachatryan/31750756.html>.

9 “IRI polls in Armenia: “Turkey and Azerbaijan are a threat to Armenia’s security,”” *JAM News*, 4 Şubat 2022, <https://jam-news.net/iri-polls-in-armenia-turkey-and-azerbaijan-are-a-threat-to-armenias-security/>.

Ermenistan muhalefeti 27 Nisan'dan itibaren, hükümeti devirmek üzere sokak gösterileri başlatma kararı almıştır.¹⁰ Dışişleri Bakanı Mirzoyan'ın ABD ziyaretinde 6 Mayıs'ta IRI Avrasyasya yetkilisiyle görüşmesi ve IRI'nın Ermenistan'daki programlarına destek ifade etmesi bu bağlamda dikkat çekmiştir.

Ermenistan Eğitim Bakanı 12 Nisan'da yaptığı bir açıklamada, okullarda Rusça dili eğitimini artırmayı öngördüklerini bildirmiştir.

Ermenistan ekonomisi Karabağ savaşı, Pandemi ve daha sonra Rusya ekonomisinin karşı karşıya olduğu durum nedeniyle sıkıntılı dönemi atlattamamıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) Ermenistan ekonomisinin önümüzdeki yıllarda da hükümetin öngördüğünden daha yavaş büyüyeceğini öngörmektedir. 2022 yılı için ekonomik büyüme oranını %4,5'ten %1,5'e düşürmüştür. Ermenistan Merkez Bankası da benzer şekilde, GSMH büyüme öngörüsünü %5,3'ten %1,6'ya çekmiştir. Moody's derecelendirme kuruluşu da dereceyi Ba3'te sabit tutmuş ancak görünüşü negatife çevirmiştir.¹¹ IMF toplam 432 milyon dolarlık stand-by anlaşması kapsamında son olarak 72 milyon dolar daha vermiş, böylece toplam ödeme 396 milyon dolar olmuştur. Ermenistan'ın toplam kamu borcu da rekor bir düzeye ulaşarak 9,3 milyar dolar olmuştur. Bu GSMH'nin %63,4'ü olmaktadır. Maliye bakanı bu oranın 2022 sonunda %60,2'ye düşmesini beklemektedir. IMF ise bunun 2024'den önce mümkün olmayacağı görüşündedir.¹²

Ermenistan nüfusunun %10-12'sinin ülke dışından gönderilen işçi tasarruflarıyla yaşadığı hesaplanmaktadır. Ermenistan Merkez Bankası verilerine göre, Ocak ayında bu şekilde 127-9 milyon dolar gelmiştir. Bunun %31,8'i Rusya, %32'si ABD kaynaklıdır. Diğer taraftan, Maliye Bakanı Rusya'dan gönderilen yılda yaklaşık 850 milyon dolarlık havaalelerin bu yıl %40 azalma ihtimalinden bahsetmiştir.

13-22 Ekim tarihlerine Ermenistan'da genel nüfus sayımı yapılması kararlaştırılmıştır.

10 "Armenia opposition vows to unseat PM over Karabakh," Arab News, 3 May 2022, <https://www.arabnews.com/node/2074556/world>.

11 "Armenia, Government of — Moody's changes Armenia's outlook to negative from stable; affirms Ba3 rating," Moody's, 24 Mart 2022, https://www.moody's.com/research/Moodys-changes-Armenias-outlook-to-negative-from-stable-affirms-Ba3—PR_463997?cy=can&lang=en.

12 "Republic of Armenia: Technical Assistance Report-Government Finance Statistics," IMF, 1 Nisan 2022, <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/04/01/Republic-of-Armenia-Technical-Assistance-Report-Government-Finance-Statistics-515966>.

2. Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşması Süreci

Kasım 2020 Moskova ateşkes anlaşması hükümlerinin uygulanmasının gözden geçirilmesi ve kalıcı bir barış anlaşması için atılacak adımlar üzerinde mutabakat sağlamak üzere yapılan Kasım 2021 Soçi üçlü toplantısının hemen sonrasında, Aralık ayı başında Stockholm’de düzenlenen AGİT Dışişleri Bakanları toplantısında ABD Dışişleri Bakanı devreye girmiş, Rusya Dışişleri Bakanı da dahil olmak üzere taraflarla görüşmüş ve ABD’nin dönem içinde izleyeceği politikayı açıklamıştır: “Bütün tarafları sınırların belirlenmesi ve işaretlenmesi, ekonomik ve ulaşım bağlantılarının tesis edilmesi gibi diğer temel konuları çözümlenmeye ve Dağlık Karabağ çatışmasına kalıcı barışçı bir son verebilmek için Minsk grubu eş-başkanları ile temaslarını sürdürmeye çağırıyorum”. ABD sahadaki gelişmeleri dikkate almayan, Dağlık Karabağ çatışması söyleminin geride kaldığını görmezlikten gelen, Ermeni görüş ve beklentilerinden yana bu tutumunu, daha da aşırı Ermeni yanlısı tutum benimseyen Fransa’yla birlikte dönem boyunca sürdürmüştür.

Stockholm toplantısında yaptıkları konuşmalarda Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları karşılıklı suçlamalarda bulunmuş, Ermenistan Dışişleri Bakanı sorunların çözümünde AGİT’in aracılığını ön plana çıkartmış, Dağlık Karabağ’da hala bağımsız bir devlet kurulması görüşünü ifade etmiş, her iki bakanın eş-başkanlar ile bir araya gelme girişimleri ise sonuçsuz kalmış, Ermeni Bakan yalnız eş-başkanlarla görüşmüştür. Eş başkanlar yayınladıkları bir bildiri çatışma bölgesini en kısa süre içinde ziyaret etme arzusunu ifade etmiş ancak dönem içinde bu gerçekleşmemiştir.

Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından önerilen 3+3 bölgesel iş birliği platformu 10 Aralık’ta Moskova’da düzenlenmiştir. Buna ilişkin Türkiye Dışişleri Bakanlığında yapılan 9 Aralık tarihli açıklamada:

“Güney Kafkasya’da kalıcı barış ve istikrarın tesisine yönelik olarak Sayın Cumhurbaşkanımız ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev tarafından önerilen 3+3 formatındaki bölgesel işbirliği platformunun ilk toplantısı 10 Aralık 2021 tarihinde Moskova’da düzenlenecektir.

Azerbaycan, Ermenistan, RF ve İran’ın Dışişleri Bakan Yardımcıları düzeyinde katılacakları toplantıda ülkemizi Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Sedat Önal başkanlığındaki heyetimiz temsil edecektir.¹³”

denilmiştir. Toplantı gerçekleşikten sonra yapılan açıklama da ise;

13 “No: 409, 9 Aralık 2021, Güney Kafkasya’da Kalıcı Barış ve İstikrarın Tesisine Yönelik Bölgesel İşbirliği Platformunun İlk Toplantısı Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 9 Aralık 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_409_guney-kafkasya-da-kalici-baris-ve-istikrarin-tesisine-yonelik-bolgesel-isbirligi-plattformunun-ilk-toplantisi-hk.tr.mfa.

“3+3 Bölgesel İstişareleri'nin ilk toplantısı 10 Aralık 2021 tarihinde Dışişleri Bakan Yardımcıları seviyesinde Moskova'da düzenlenmiştir. Türkiye'nin Bakan Yardımcısı Büyükelçi Sedat Önal başkanlığında bir heyetle temsil edildiği bu ilk toplantıya RF'nin yanısıra Azerbaycan, Ermenistan ve İran da katılmıştır.

Toplantıda, bölgesel işbirliğinin çok boyutlu olarak ilerletilmesi konusunda yapıcı görüş alışverişi yapılmış, istişarelerin tüm katılımcıların ortak çıkarlarına ilişkin pratik konulara odaklanması üzerinde mutabık kalınmıştır. Barış ve istikrarı güçlendirmek amacıyla atılacak güven artırıcı adımlar bağlamında ticaret, ekonomi, ulaştırma, kültür ve insani konulara öncelik verilmesi öngörülmüştür.

Beş ülkenin temsilcileri, çalışmalarında esnek bir format benimsenmesi hususunda mutabık kalmış ve Gürcistan'ın da bilahare istişarelere katılmasına ilişkin temennilerini ifade etmiştir.

3+3 İstişareleri'nin çalışma usulleri önümüzdeki dönemde Dışişleri Bakanlıkları arasında yapılacak temaslarla kesinleştirilecektir.¹⁴”

şeklinde bir açıklamada bulunulmuştur.

Ermeni basınında çıkan haberlerde, çok taraflı bölgesel iş birliğinin geliştirilmesi olanaklarının görüşüldüğü ve platform çalışmasının tüm tarafların ilgi duyduğu pratik konulara odaklanması hususunda mutabakat sağlandığı, bunların arasında, güven artırıcı önlemler, ticari, ekonomik, ulaştırma, kültürel ve insani boyut ve ortak tehditlere karşılık verme gibi konular bulunduğu belirtilmiştir. Katılan beş ülke temsilcisinin Gürcistan için de kapının açık olduğunu ve platforma katılmasını arzu ettiklerini ifade ettikleri kaydedilmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Ermenistan Başbakanı Avrupa Birliğinin düzenlediği Doğu Ortaklığı Zirvesine katılmak üzere gittikleri Brüksel'de AB Konseyi Başkanını ile 14 Aralık'ta önce ikili daha sonra üçlü olarak bir araya gelmiştir. AB Konsey Başkanı aracılık yaptığı toplantı sonrası yazılı bir açıklama yayınlamıştır. Açıklamada Konsey Başkanının taraflara, çatışmayı sonlandırmak, iş birliği ve güven ortamı yaratmak ve sonucunda kapsamlı bir barış anlaşmasına ulaşmak üzere AB'nin Ermenistan ve Azerbaycan ile yakinen çalışma taahhüdü konusunda teminat verdiği kaydedilmiştir. Açıklamada Minsk grubu eş başkanlarına bir atıfta bulunulmaması, artık bu

14 “No: 413, 10 Aralık 2021, 3+3 Bölgesel İstişareleri Hk.” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Aralık 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_413_-3-3-bolgesel-istisareleri-hk.tr.mfa

işlevi AB'nin üstlenmeye hazırlandığı yorumlarına yol açmıştır. AB'nin "Güney Kafkaslar ve Gürcistan krizi" için atadığı özel temsilci dönem içinde bölgede görünürlüğü artan biçimde temaslarda bulunmuştur.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Brüksel görüşmelerinde de "Zangezur koridorunu" gündeme getirmiş ve Laçın koridoru ile benzerlik kurmuştur. Paşinyan da bilinen tepkiyi göstermiş ve kendi egemen topraklarında kontrolü dışında bir koridor anlayışını reddetmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı bu görüşlerini dönem içinde tekrarlamış ve Ermenistan'ı ulaşım koridorlarını engellemekle suçlayarak, bu direnmenin gerekirse kuvvet kullanarak da çözümlenebileceğini ifade etmiştir.

Her iki lider 16 Aralık'ta AB Dönem Başkanı sıfatıyla Fransa Cumhurbaşkanı'nın daveti üzerine ikinci kez üçlü bir toplantıda bir araya gelmiştir. Bu toplantıya ilişkin bir açıklama yapılmamıştır. Fransa Cumhurbaşkanı toplantı sonrası sosyal medyada yayınlanan mesajında, "Ermenistan'ı hiçbir zaman terk etmeyeceğiz" demiştir.

Bu sürecin arkasının getirilmesi amacıyla, Fransa Cumhurbaşkanı, her iki lider ve AB Konseyi Başkanı ile 4 Şubat'ta zoom üzerinden dörtlü bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Aralık ayındaki görüşmelerinden bu yana gelişmeler ele alınmış ve bu sürecin bir çok konunun ele alınabilmesi için kıymetli bir olanak sağladığı vurgulanmıştır. Toplantı sonrası yapılan açıklamalar somut bir sonuç sağlanamadığını göstermiştir.

Paşinyan 24 Aralık'ta zoom üzerinden yaptığı bir basın konferansında, Karabağ'ın statüsü konusunda muhalefetin, Karabağ'daki Ermeni yönetimin ve diasporanın ağır tepki ve eleştirilerine yol açan ifadeler kullanmıştır. Paşinyan özetle, kendinden önceki yönetimlerin bütün milliyetçi söylemleri hilafına, Minsk grubu eş-başkanları görüşmelerinde ve hazırlanan anlaşma taslaklarında konuyu Birleşmiş Milletler ilkeleri ve kararları çerçevesinde çözümlenmeyi kabul ettiklerini, BM kararlarının açık olduğunu ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü esas aldığını, dolayısıyla esasen hiçbir zaman Karabağ'ın Ermenistan ile birleşmesinin veya bağımsızlık kazanmasının söz konusu olmadığını ifade etmiş, bu açıklama Ermenistan'ın Karabağ davasından vazgeçtiği eleştiri ve suçlamalarına neden olmuştur. Paşinyan savunmasında, "ben benden önceki dönemdeki durumu anlattım. Bunu kabul etmemem çıkan savaşın nedenlerinden biridir" demiştir.

Paşinyan'ın 25 Ocak'ta yaptığı benzer bir basın konferansındaki ifadeleri özellikle diasporanın tepkisini çekmiştir. Paşinyan gene kendinden önceki yönetimlere atıfla, Ermenistan'ın Türkiye-Ermenistan sınırı konusunda bir

tereddüt izhar etmediğini, soykırımın tanınması konusunun da arkasındaki itici gücün diaspora ve diaspora örgütleri olduğunu ifade ettiği kaydedilmektedir.

Azerbaycan yetkilileri Karabağ'daki yasa dışı Ermeni yönetiminin önde gelenler hakkında savaşta işledikleri suçlar nedeniyle uluslararası tutuklama tebliğleri yayınladıklarını duyurmuştur. Azerbaycan benzer şekilde, Karabağ'da yöneticilik yaparken işledikleri savaş suçlarından dolayı, daha sonra Ermenistan'da cumhurbaşkanı olan Koçaryan ve Sarkisyan hakkında da girişimde bulunmuştur. Diğer taraftan, Karabağ'daki yasa dışı yönetim 22 Şubat'ta Rusya'nın Donbas'taki ayrılıkçı rejimleri tanınmasını sevinç ve takdirle karşılamış, bunun kendilerine de emsal oluşturması dileğini ifade etmişlerdir.

Avrupa Birliği Parlamentosu Mart ayı başında Azerbaycan'ın Nahcivan'da ve Karabağ'da Ermeni kültür varlıklarını sistematik biçimde tahrip etmekle suçlayan tek yanlı ve yanıltıcı ağır bir kararı oy çokluğuyla kabul etmiştir. Karardan duyduğu memnuniyeti ifade eden Ermenistan-Avrupa Birliği dostluk grubu başkanı, kararın alınmasında Karabağ'daki yasa dışı Ermeni yönetiminin sözde dışişleri bakanının Brüksel'e yaptığı ziyaretin ve yasa dışı yönetimle Avrupa Birliği parlamentosunun oluşturduğu dostluk grubunun etkili olduğunu vurgulamıştır. AB Parlamentosunun kimleri tanıdığını ve kimlerle iş birliği yaptığını ortaya koyan bu tablo, kararın niteliğini ve inandırıcılığını açıklamaya yeterli olmaktadır.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 11 Mart'ta barış anlaşmasındaki son duruma ilişkin bir soruya şu yanıtı vermiştir: "Barış anlaşmasının imzalanması öncesi bir müzakere süreci gereklidir. Karşılıklı beyanatlar henüz bir müzakere ortamı yaratmadığı ve iki ülkenin doğrudan müzakereler konusunda zengin deneyimi bulunmadığı cihetle, Ermenistan herhalde yakında AGİT Minsk Grubu eş-başkanlarının aracılığıyla Azerbaycan ile barış müzakereleri başlatılmasını isteyecektir. Konu üzerinde halihazırda çalışılmaktadır". Bir sonuç vermesi mümkün görülmeyen bu öneri Ermenistan'ın oyalama taktiklerini ve Batılı yandaşlarından beklentilerini bir kere daha ortaya koymaktadır.

Sözcü Azerbaycan ile İran arasında imzalanan Nahçevan koridoruna ilişkin soruya da şu yanıtı vermiştir: "Tahran ve Baku İran'dan geçecek 55 kilometrelik bir Zangezur-Nakçevan koridoru inşası hususunda bir mutabakat zaptı imzalamıştır. Bu koridor İran topraklarında, Ermenistan sınırına 5 kilometre mesafede olacak, demir yolu, kara yolu ve enerji nakil hatlarını kapsayacaktır. Baku benzer bir koridoru, Ermenistan'ı Karabağ'a bağlayan

bir koridor karşılığı, Ermenistan topraklarında da inşa etmeye çalışmaktadır”. Görüldüğü kadarıyla Ermenistan bir kere daha kendisini bölgesel bağlantılarda devre dışı bırakmaya mahkûm etme durumuyla karşı karşıyadır.

Azerbaycan Dışişleri Bakanı 11 Mart'ta Ermenistan'a ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda beş maddelik bir belge gönderdiklerini ve cevap beklediklerini duyurmuş, 14 Mart'ta belge kamuoyuna açıklanmıştır. Açıklamada Ermenistan'ın bu beş temel ilkeyi kabul etmesi halinde Azerbaycan'ın barış anlaşmasını müzakereye hazır olduğu kaydedilmiştir. Maddeler aşağıdadır:

- Egemenliğin, toprak bütünlüğünün, sınırların ihlal edilmezliğinin, birbirinden siyasi bağımsızlığının karşılıklı tanınması,
- Birbirine karşı toprak talebinin reddedilmesi, yasal yükümlülüklerin ve gelecekte diğer ihlallerin karşılıklı teyidi,
- Taraflar birbirlerinin güvenliğini tehdit etmekten, siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü tehditten ve BM yasasına aykırı diğer durumlardan kaçınmayı taahhüt eder,
- Devlet sınırlarının belirlenmesi ve diplomatik ilişki kurulması,
- Yolların ve iletişimlerin açılması, diğer iletişim unsurlarının tesisi ve diğer ortak çıkar alanlarında iş birliği.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 14 Mart'ta şu açıklamayı yapmıştır: “Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyetinin önerilerini yanıtladı ve AGİT Minsk grubu eş-başkanlarına Ermenistan ve Azerbaycan arasında bir barış anlaşması imzalanması için, BM yasası, Sivil ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Helsinki Nihai Senedi temelinde müzakereleri düzenlemesi için başvurdu”.

Ermenistan Başbakanının da aynı gün ABD Dışişleri Bakanı ile bir telefon görüşmesi yaptığı ve tarafların barış müzakerelerinin Minsk grubu eş-başkanları aracılığıyla yürütülmesi hususunda mutabık kaldıkları belirtilmiştir.

Rusya Dışişleri Bakanı da 21 Mart'ta her iki tarafla konu hakkında görüşmüştür. Rusya'nın kendi öncülüğünde giden süreci, hele güncel ilişkilerin ışığında, muhasım iki ülke ile paylaşmaya sıcak bakması kuşkuludur. Azerbaycan Ermenistan'ın Minsk grubu önerisini yanıtlamamıştır. Minsk Grubundan da konuya ilişkin bir yanıt gelmemiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı 21 Mart'ta Azerbaycan'ın beş maddelik önerisi hakkında tamamlayıcı bir açıklama yapmıştır. Bakan özetle şunları söylemiştir: *“Azerbaycan'ın önerilerinde kabul edilmeyecek bir husus yoktur. Ancak bu maddeler kapsamlı bir barış anlaşmasının bütün unsurlarını içermemektedir. Biz Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin haklarının ve Dağlık Karabağ'ın statüsünün kilit ve temel olduğunu düşünüyoruz. Ermenistan Dağlık Karabağ konusunu bir toprak ihtilafı veya Azerbaycan topraklarına çöreklenme olarak görmemektedir. Bu sadece ve bütünüyle Dağlık Karabağ Ermenilerinin hakları, statüsü vs. hakkındadır”¹⁵*. Bu ifadelerden geri adım atılmazsa, Ermenistan'ın nihayet Azerbaycan'ın Karabağ da dahil toprak bütünlüğünü tanıdığı çıkarımında bulunmak mümkündür. Karabağ'daki yasa dışı Ermeni yönetimi de böyle anlamış olacak ki, Azerbaycan yönetimi altında yaşamayı hiçbir koşul altında kabul etmeyeceklerini, bunun kırmızı çizgileri olduğunu, bu konudaki mücadelelerinden vaz geçmeyeceklerini ilan etmişlerdir. Diğer taraftan, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Erivan'daki Birleşmiş Milletler Temsilcisini 19 Mart'ta Dışişlerine davet ederek BM'nin tarafsızlık ilkesini bozduğu iddiasıyla resmen protestoda bulunmuştur. Gerekçesi, Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan ve Azerbaycan toprağı olduğunda kuşku bulunmayan Şuşa kentindeki bir kutlamaya Bakü'deki BM temsilcisinin katılmasıdır. Bu farklı söylemler doğal olarak inanırlılığa ve güvenilirliğe katkıda bulunmamaktadır.

Ermenistan daha sonra, barış anlaşması müzakereleri için esas itibarıyla Karabağ'ın statüsü konusunu ve Minsk Grubu'nun aracılığını esas alan 6 maddelik bir ek görüş açıklamıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı 10 Mayıs'ta basına verdiği bir mülakatta, Ermenistan'ın sunduğu 6 maddenin “bir öneri” olmadığını ve Azerbaycan'ın Minsk Grubu'nun aracılığına ilgi duymadığını belirtmiştir.

Ermenistan 29 Mart'ta “derhal” ikili barış görüşmelerine başlamaya hazır olduğunu duyurmuş ve bu kararının gerekçesinin Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'da yeni bir askeri harekate girişmesini önlemek olduğunu ileri sürmüştür.

Ermenistan'ın Minsk grubu eş-başkanlarına aracılık başvurusu yanıtız kalınca devreye tekrar AB Konsey Başkanı girmiş ve tarafları görüşmek üzere 6 Nisan'da Brüksel'e davet etmiştir. Davete ilişkin AGİT ABD misyonundan yapılan açıklamada, “iki liderin 6 Nisan'da Brüksel'de görüşecekleri açıklamasını memnuniyetle karşılıyoruz. Dağlık Karabağ'daki insani duruma

15 “Azerbaijan's Five-point Proposal Fails to Address Possible Agenda of Comprehensive Peace: FM Mirzoyan,” *Massispost*, 21 Mart 2022, <https://massispost.com/2022/03/azerbaijans-five-point-proposal-fails-to-address-possible-agenda-of-comprehensive-peace-fm-mirzoyan/>.

daha büyük dikkat sarf edilmesi çağrısında bulunuyor ve mevcut tüm sorunlara diplomatik çözüm bulunmasına desteğimizi teyit ediyoruz” denmiştir. Brüksel’e hareket etmeden önce Paşinyan ABD Dışişleri Bakanı ile de bir telefon görüşmesi yapmıştır.

Polonya Dışişleri Bakanı da AGİT dönem başkanı sıfatıyla bölgeyi ziyaret etmiş ve 1 Nisan’da Ermenistan Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür. Ermeni Bakan müzakerelerin eş-başkanlar aracılığıyla yürütülmesi önerisini yinelemiş, Ermeni tarafı için, bu kez Karabağ’daki gayri meşru, kimse tarafından tanınmayan sözde devletin adını kullanarak, haklarının ve statüsünün esas olduğunu vurgulamıştır.

AB Konsey Başkanı ile 6 Nisan’da Brüksel’de, akşam çalışma yemeği düzeninde yapılan üçlü toplantı yaklaşık 4,5 saat sürmüştür. Toplantı sonrası Konsey Başkanı yazılı bir açıklama yayınlamıştır. Açıklamada özetle, iki liderin bir barış anlaşması metni hazırlanması için hızla somut bir süreç başlatma sözü verdikleri ve bu amaçla Dışişleri Bakanlarına gerekli talimatı verecekleri, ortak bir sınır belirleme komisyonu kurma konusunda mutabık kaldıkları belirtilmiştir. Konsey Başkanı, görüşmeler sonucu tarafların anlaşmanın parametreleri konusunda daha iyi bir anlayışa sahip olduklarını söylemiş ancak ayrıntılara girmemiştir. Konsey Başkanı bu kez de Minsk grubuna hiçbir atıfta bulunmamıştır.¹⁶

Başbakan Paşinyan Erivan’a döndükten sonra, Brüksel toplantısı hakkında Bakanlar Kurulunda kamuya açık bir bilgilendirme ve değerlendirme konuşması yapmıştır. Toplantının gayet başarılı geçtiğini ifadeyle, Konsey Başkanının açıklaması doğrultusunda bilgi vermiş ve toplantının özünün güvenlik ve istikrar olduğunu söylemiştir.

Üçlü görüşme hakkında Türkiye Dışişleri Bakanlığı da 8 Nisan’da aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

“Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan’ın AB Konseyi Başkanı Charles Michel’in ev sahipliğinde 6 Nisan 2022 tarihinde Brüksel’de gerçekleştirdikleri görüşme neticesinde, iki ülkenin Dışişleri Bakanlarına barış anlaşması hazırlıklarına başlanması hususunda talimat verilmesi ve iki ülke arasında Nisan ayının sonuna kadar ortak sınır komisyonu kurulmasına ilişkin olarak uzlaşmaya varılmasından memnuniyet duyuyoruz.

16 “Armenia and Azerbaijan make diplomatic progress in Brussels,” Eurasianet, 7 Nisan 2022, <https://eurasianet.org/armenia-and-azerbaijan-make-diplomatic-progress-in-brussels>.

*Türkiye Cumhuriyeti, bölgede barış ve istikrar ortamının sağlanması için yürütülen çabaları desteklemekte ve bu çabalara aktif katkı sağlamaktadır.*¹⁷

Rusya Dışişleri Bakanı 7 Nisan'da Ermenistan Dışişleri Bakanı ile Moskova'da yaptığı görüşme sonrası ortak basın konferansında, Batının Karabağ konusunda akılsız girişimlerini eleştirmiştir. Rus bakan Batılı güçlerin Ukrayna'daki durum nedeniyle Rusya'yı dışlamaya, Ermenistan-Azerbaycan barış görüşmelerine el koymaya, Dağlık Karabağ çatışmasını Rusya'ya karşı kullanmaya çalıştıklarını ileri sürmüştür. ABD ve Fransa'nın Minsk grubu çerçevesinde Rusya ile çalışmayı durdurduklarını söylemiş, Avrupa Birliğini de Rusya'nın Ermenistan ile Azerbaycan arasında savaş sonrası sağladığı anlaşmalara sahip çıkmaya çalışmakla suçlamıştır.

Fransa'nın Minsk grubu eş başkanı 11 Nisan'da Ermenistan'ı ziyaret etmiş ve görüşmelerinde ülkesinin arabuluculuk çalışmalarına devam etmek istediğini bildirmiştir. 18 Nisan'da da ABD Minsk Grubu eş-başkanı Ermenistan'ı ziyaret etmiş, üst düzey temaslarda bulunmuştur. Bu ayrı, bireysel ziyaretler ister istemez eş-başkanlık sisteminin dağıldığının da göstergesi olmuştur.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Ermenistan Başbakanı 11 Nisan'da Rusya Devlet Başkanına telefonla Brüksel görüşmeleri hakkında bilgi vermiştir.

Başbakan Paşinyan 13 Nisan'da parlamentoda, Ermenistan'ın mevcut koşullarda nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda içeride, diasporada ve özellikle Karabağ Ermenilerinde geniş yankı uyandıran ve tepki çeken bir saat süren bir konuşma yapmıştır. Özetle hükümetinin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü resmen tanımaya hazır olduğunu ve Dağlık Karabağ'ın statüsü konusundaki taleplerini törpülemesi yönünde uluslararası baskıların arttığını belirten Paşinyan'ın basında yer alan ifadeleri aşağıdadır¹⁸:

“Bugün uluslararası camia bize açıkça, Türkiye'nin müttefiki Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımayan dünyadaki tek ülke olmanın sadece Artsakh (Karabağ'daki yasa dışı yönetim) için değil, Ermenistan için de çok tehlikeli olduğunu söylemektedir”.

17 “No: 122, 8 Nisan 2022, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın 6 Nisan 2022 Tarihinde AB Konseyi Başkanı Charles Michel'in Evsahipliğinde Brüksel'de Gerçekleştirdikleri Görüşme Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 8 Nisan 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_122_azerbaycan-cumhurbaskani-ermenistan-basbakani-ab-konseyi-baskani-gorusmesi-hk.tr.mfa.

18 “Pashinyan ready to recognize Azerbaijan's territorial integrity,” *Armenian Weekly*, 13 Nisan 2022, <https://armenianweekly.com/2022/04/13/pashinyan-ready-to-recognize-azerbajjans-territorial-integrity/>.

“Bugün uluslararası camia bize tekrar şunu söylemektedir: ‘Dağlık Karabağ’ın statüsü konusundaki çıtanızı biraz indirin ve biz de Ermenistan ve Artsakh (yasa dışı yönetim) için büyük bir uluslararası dayanışma temin edelim’, yoksa uluslararası camia lütfen ümitlerinizi bize bağlamayın demektedir. Size yardım etmek istemediğimizden değil, yardım edemeyeceğimizden dolayıdır demektedirler”.

“Bu nedenle mümkün olan en kısa zamanda Azerbaycan ile bir barış anlaşması imzalama arzusundaız. Bakü’nün, karşılıklı olarak birbirinin toprak bütünlüğünü tanıma maddesi de dahil olmak üzere böyle bir anlaşma için yaptığı öneri bizim için kabul edilebilir niteliktedir. Ancak yapılacak barış anlaşması müzakerelerinde Dağlık Karabağ’ın nihai statüsünün açıklığa kavuşturulması da gündemde olmalıdır”.

Paşinyan ertesi gün de konuya ilişkin parlamentoda bir konuşma yapmış, çünkü ifadelerinin arkasında olduğunu teyit etmiş ve kendisini şu sözlerle savunmuştur:

“Söylediklerim Karabağ’da teslimiyetçilik değildir. Eğer başka bir yola gidersek işte o zaman Karabağ’ı teslim ederiz. Nüfusun bir an önce Karabağ’ı terk edeceğini hayal eden bazı insanlar bulunduğu izlenimi ediyorum. Hayır, benim söylediğim Karabağ halkı Karabağ’ı terk etmemelidir. Karabağ halkı Karabağ’da yaşamalıdır. Karabağ halkının hakları, özgürlükleri ve bir statüsü olmalıdır”.

Karabağ Ermenileri ve diasporanın radikal unsurlarınca destekli muhalefet Paşinyan’ı ihanetle suçlayarak 25 Nisan’dan itibaren, Paşinyan görevi bırakıncaya kadar sürekli sokak gösterileri ve eylemleri yapma kararı almıştır. Paşinyan’a karşı en ağır saldırılar ve hakaretler, Ermenistan’da eski Cumhurbaşkanı Koçaryan’ın parti ittifakında yer alan, asıl gücünü ve mali desteğini ise ABD’deki yapılanmasından sağlayan Daşnaksutyun-Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF- ya da İngilizce kısaltmasıyla ARF) öncülüğünde sürdürülmektedir. EDF 14 Nisan tarihli bildirisinde, Ermenistan ve Artsakh (Karabağ’daki yasa dışı Ermeni yönetimi) için savaşıma hazır olan herkesle İşbirliğine hazır olduğunu ilan etmiştir. Daşnaksutyun’un terör bağlantılı geçmişi hatırlandığında bunun nasıl yorumlanabileceği ortadadır. Karabağ yenilgisinden sonra başlatılan protestolarda, o zamanki Meclis Başkanı, bugünkü Dışişleri Bakanını eşinin gözleri önünde kimlerin hastanelik edecek kadar darp ettiği bilinmektedir.

1 Mayıs’tan itibaren gösterilerin yoğunluğu artmış, yollar kapatılmış, trafik felç olmuştur. 3 Mayıs’ta polis müdahale etmek zorunda kalmış ve yaklaşık

200 kişiyi tutuklamıştır. Çoğunluğunu EDF yanlılarının oluşturduğu tutuklananlar arasında, Kaliforniya valisinin onayı ile serbest bırakılan, müebbet hapis mahkûmu, 1982 yılında Los Angeles Başkonsolosumuzu şehit eden ASALA teröristi katil Sasunyan da bulunmaktadır.¹⁹ Gösterilerin öncülüğünü gene Koçaryan'ın partisinden parlamentoya giren ve Meclis başkan yardımcılığına seçilen EDF militanı yapmıştır. Genel bir rahatsızlık ve toplumda huzursuzluk yaratsa da bu eylemler Paşinyan yönetimine bir tehdit oluşturamamıştır. Muhalefeti oluşturan eski yönetimin ve radikal militan unsurların temsilcilerinin toplumda itibarı hiç yükselmemiştir. Dolayısıyla gösterilerin hedefi iktidara bir alternatif sunmak veya yönetimi ele geçirmek olamamış, Paşinyan'ın istifasını istemekle ve barış sürecine karşı çıkmakla sınırlı kalmıştır.

Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 14 Nisan'da Rusya'nın Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir barış anlaşması imzalanmasını desteklemekte kararlı olduğunu duyurmuştur. Sözcü, Azerbaycan'ın önerdiği "Azerbaycan ile Ermenistan arasında Devletlerarası İlişkilerin Kurulması için Temel İlkeler" ve Ermenistan'ın buna verdiği yanıt iki ülke arasında barış anlaşması müzakerelerinin başlaması için bir temel oluşturmalıdır demiştir.²⁰ Konunun esasen iki ülke lideri ile Rusya Devlet Başkanı arasında telefon görüşmelerinde ele alındığını hatırlatan sözcü, konunun bir gün önce de Moskova'da bulunan Ermenistan Dışişleri Bakanı ile Rusya Dışişleri Bakanı arasında görüşüldüğünü söylemiştir.

Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü ayrıca, ABD ve Fransa'nın 24 Şubat'ta Rusya ile Minsk Grubu eş-başkanlığı kapsamında bütün temasları durdurduğunu, oysa Güney Kafkaslardaki gerçek durumun görüşmelerin durmasına izin vermediğini, ABD ve Fransa eş-başkanlar olarak iş birliğini sonlandırdığı cihetle, bölgede uzun dönemli barış ve istikrarın sağlanması için tutarlı adımlar atılmaya devam edilmesi gerektiğini kaydetmiştir. Sözcü, bu durumda Rusya eş-başkanının artık Azerbaycan ile Ermenistan arasında ilişkilerin normalleştirilmesini ilerletmek üzere Rusya Dışişleri Bakanlığı Özel Temsilcisi sıfatıyla görev yapacağını belirtmiştir. Bu açıklama sonrası ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, ABD'nin ikili ve ortak görüşteki ülkelerle, Minsk Grubu eş-başkanı rolü de dahil olmak üzere iki ülkenin uzun süreli, kapsamlı barışı için yardım etmeye hazır olduğunu söylemiştir.

19 "Yerevan police detain ASALA fighter Hampig Sassounian," Panorama, 5 Mayıs 2022, <https://www.panorama.am/en/news/2022/05/05/police-Hampig-Sassounian/2677262>.

20 "Russian FM discusses Karabakh with Armenian counterpart," Anadolu Agency, 15 April 2022, <https://www.aa.com.tr/en/politics/russian-fm-discusses-karabakh-with-armenian-counterpart/2564634>.

19 Mayıs'ta Avrupa Birliği Konseyi Başkanı üçüncü bir zirve toplantısı davetinde bulunmuştur. Bu çağrının, 12 Mayıs'ta Tacikistan'da yapılan Bağımsız Devletler Ortak Refah Grubu toplantısı münasebetiyle Rusya Dışişleri Bakanı'nın Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri bakanlarıyla yaptığı görüşmenin ve bu görüşmede tarafların "Moskova'da mutabık kalınan taahhütlerine titizlikle uyulmasının teyit edilmesinin" hemen ertesinde yapılması dikkat çekici olmuştur. Gene bununla bağlantılı olabilecek diğer bir ziyarette, Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın 17-18 Mayıs'ta, Ermenistan-AB Ortaklık Konseyi toplantısı münasebetiyle Brüksel'i ziyareti ve bu vesileyle AB üst düzey yetkilileriyle teması olmuştur.

Brüksel'deki üçlü zirve toplantısı 22 Mayıs'ta yapılmıştır. Toplantı sonrasında AB Konsey Başkanı bir açıklama yayınlamıştır. Bu açıklamada AB Konsey Başkanı özetle, aşağıdaki konuların ele alındığını belirtmiştir.

- **Sınır konuları:** Sınır tespit komisyonunun ilk toplantısı önümüzdeki günlerde yapılacaktır.
- **Ulaşım:** Taraflar ulaşım yollarının açılması konusunda mutabık kalmıştır.
- **Barış anlaşması:** Taraflar bu konudaki görüşmelerini ilerletmeyi kabul etmiştir. AB Konseyi Başkanı bu kapsamda Karabağ'daki etnik Ermeni nüfusun haklarının ve güvenliğinin ele alınmasının gerekli olduğunu bizzat vurguladığını kaydetmiştir.
- **Sosyal ekonomik gelişme:** AB Ekonomik Danışma Grubu her iki tarafla, iki ülke ve halklarının ekonomik gelişmesi konusunda yardımcı olacaktır.

AB Konseyi Başkanı dördüncü bir zirve toplantısının Temmuz-Ağustos aylarında yapılmasını öngördüklerini de belirtmiştir.

Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 25 Mayıs'ta konuya ilişkin yaptığı bir açıklamada, "AB'nin Rusya tarafından başlatılan üçlü anlaşma sürecinin uygulanmasına en yüksek düzeyde ısrarla müdahalede bulunma çabası içinde olduğunu" kaydettiklerini, "Brüksel'in eğer arzu ediyorsa bu anlaşmaların uygulanmasına yardımcı olmasını, ancak jeopolitik oyunlar oynamaya çalışmamalarını" beklediklerini, "artık bu tip davranışları istemediklerini" ifade etmiştir.

3. Ermenistan'ın Dış İlişkileri

Dönem içinde Ermenistan'ın dış ilişkileri esas itibarıyla Azerbaycan ile barış sürecine ve Türkiye ile normalleşme sürecine odaklanmıştır. Diğer taraftan Ermenistan'ın dış politikasının temel ve geleneksel güdüsü, Rusya ile ilişkilerine ve Rusya'ya biyatta kuşku yaratmadan, jeopolitik konumuyla hizmet sunabileceği ve Rusya'yı da dengeleyebilecek güçlerle de ilişkilerini olabildiğince geliştirmeyi yeni açılımlar da yaparak sürdürmüştür.

Cumhurbaşkanı A. Sarkisyan 8 Aralık'ta Katar'ı ziyaret etmiş ve Emir'le yaptığı görüşmede Ermenistan'ın bir ileri teknoloji merkezi olmasında iş birliği ve destek istemiştir. Katar hava yollarının haftada dört gün Doha Erivan uçuşu yapmasının ilişkilerin gelişmesine katkı sağladığını vurgulamıştır.²¹

ABD Başkanının düzenlediği “Demokrasi Zirvesi”ne davet edilen Paşinyan 10 Aralık'ta yaptığı uzaktan konuşmada, Ermenistan demokrasisinin birçok tehlike ile karşı karşıya bulunduğunu, en büyük tehlikenin -isim vermeden Azerbaycan'ı kastederek- güvenliklerine karşı askeri tehditlerin oluşturduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, Ermenistan'ın iki kez otoriterliğe karşı demokrasiyi tercih ettiğini, bunlardan ilkinin kendisini iktidara getiren 2018 “kadife devrim”, ikincisinin de partisinin kazandığı 2021 Haziran seçimleri olduğunu iddia etmiştir.²²

Fransa Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında aşırı sağ parti adayı Zemmour 13 Aralık'ta, diğer bir aday Pecesse 21 Aralık'ta Ermenistan'a gelerek, Fransa'daki Ermeni asıllı Fransız vatandaşlarının oylarını alabilmek amacıyla, bugüne kadar rastlanmamış şekilde, Ermenistan'da propaganda faaliyetinde bulunmuşlardır. Zemmour Hıristiyan dayanışması, yabancı düşmanlığı ve İslamofobik söylemleri için de Ermenistan'da uygun bir ortam bulmuştur. Pecesse ise Karabağ'a da giderek yasa dışı Ermeni yönetimi ile de temas etmiş, usullere aykırı bu eylemi Azerbaycan tarafından protesto edilmiştir.²³

21 “Working visit of the President Armen Sarkissian to the State of Qatar,” *The President of the Republic of Armenia*, 8 Aralık 2021, <https://www.president.am/en/foreign-visits/item/2021/12/08/President-Armen-Sarkissians-working-visit-to-the-State-of-Qatar/>.

22 “Armenia is committed to contributing to the global mission of strengthening democracy – PM Pashinyan delivers remarks at “Summit for Democracy”,” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, 10 Aralık 2022, <https://www.primeminister.am/en/statements-and-messages/item/2021/12/10/Nikol-Pashinyan-Speech/>.

23 “Fransa Cumhurbaşkanı adayı Zemmour seçim kampanyası için Ermenistan'a gitti!,” *Artı 33*, <https://www.arti33.com/fransa-cumhurbaskani-adayi-zemmour-secim-kampanyasi-icin-ermenistana-gitti/>.

Ermenistan Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri 16 Aralık'ta ABD'ye giderek ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı ile görüşmüş, Azerbaycan ile barış süreci ve Türkiye ile normalleşme süreci konuları gündeme gelmiştir.²⁴

Ermenistan ve Gürcistan arasındaki Hükümetler arası Ekonomik İş birliği Komisyonunun on birinci toplantısı iki ülke başbakanlarının başkanlığında 20 Aralık'ta Tiflis'te toplanmıştır. İki ülke başbakanları konuşmalarında iki komşu ülkenin gelişen ilişkilerinden duydukları memnuniyeti ifade etmiştir. Paşinyan, 2019 yılında yıllık karşılıklı toplam ticareti orta vadede 1 milyar dolara çıkarmak gibi iddialı bir hedef benimsediklerini, ancak pandemi koşullarının bu süreci yavaşlattığını, bu hedeften vaz geçmediklerini ve bunu 2026 yılında gerçekleştirme azminde olduklarını kaydetmiştir. 29 Mart'ta da Ermenistan Dışişleri Bakanı bir çalışma ziyareti için Gürcistan'a gitmiş, Başbakan tarafından da kabul edilmiştir. Bu ziyarete 30 Nisan'da karşılık verilmiş ve Ermenistan'ı ziyaret eden Gürcistan Dışişleri Bakanı da Başbakan tarafından kabul edilmiştir.²⁵

Kazakistan'da çıkan iç çatışmaları bastırmak için Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütünden (KGAÖ) yardım istemesi üzerine, örgütün dönemsel başkanlığını üstlenmiş olan Ermenistan Başbakanı 5 Ocak'ta bir bildiri yayınlarak Kazakistan'daki durumu istikrara kavuşturmak ve normalleştirmek üzere ortak barış gücü askerleri göndermeyi kararlaştırdıklarını duyurmuştur. Yaklaşık 2500 askerle Rusya'nın öncülüğünde yürütülen harekate Ermenistan'ın da 100 kadar askerle katıldığı bildirilmiştir.²⁶

Ermenistan Parlamentosu Başkanı, ABD Temsilciler Meclisi Başkanının daveti uyarınca 19 Ocak'ta muhatabıyla görüşmüştür. Ermeni heyetinde muhalefetten temsilci yer almamıştır. ABD heyetinde bilinen Ermeni yanlı isimler bulunmuştur. Taraflar Ermenistan-ABD parlamentolar arası ilişkilerin güçlendirilmesi ve iş birliğinin genişletilmesi arzusunun belirtmiş, ABD'li başkan bu bağlamda Kongredeki Ermeni dostları grubunun çalışmalarından övgüyle bahsetmiş, bu grubun partiler üstü bir desteğe sahip olduğunu ve ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli rol oynadığını hatırlatmıştır. Ermeni başkan ABD'li muhatabına ve bütün mesai arkadaşlarına Ermeni "soykırımının" tanınması ve bu yönde karar kabul edilmesi konusundaki değerli katkıları için teşekkür etmiştir. Taraflar ayrıca, Dağlık Karabağ

24 "Armenia's National Security Council Secretary meets with U.S. National Security Adviser in Washington D.C.," Armenpress, 16 Aralık 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1070890.html>.

25 "Ermenistan ve Gürcistan başbakanları Tiflis'te görüştü," ArmenPress, 20 Aralık 2021, <https://armenpress.am/tur/news/1071207.html>.

26 "Armenian troops to pull out of Kazakhstan after CSTO intervention in anti-government protests," *Armenian Weekly*, 12 Ocak 2022, <https://armenianweekly.com/2022/01/12/armenian-troops-to-pull-out-of-kazakhstan-after-csto-intervention-in-anti-government-protests/>.

çatışmasının sadece AGİT Minsk Grubu eş-başkanlarının gözetiminde barışçı müzakerelerle çözümlenebileceği hususunda mutabık kalmıştır.²⁷

19 Ocak'ta ABD'li Tuğgeneral başkanlığında askeri bir heyet iki günlük bir çalışma ziyareti için Ermenistan'a gelmiştir. Tuğgeneral ABD Avrupa komutanlığında Ortaklık, Güvenlik İş birliği ve Uzay çalışmaları yönetici yardımcısıdır. Heyet Savunma Bakanlığında barış gücü tugayını ziyaret etmiş, Kosova'dan dönen Ermeni barış gücü askerlerinin törenine katılmış, ayrıca askeri hastaneyi ziyaretle, ABD'nin 665bin dolarlık desteğiyle sağlanan teknik malzemenin verilmesi töreninde hazır bulunmuştur.²⁸ 3 Mayıs'ta da ABD Ulusal Muhafızlar komutanı bir Tümgeneralin başkanlığında, Ermenistan'ın 2003 yılından beri ilişki kurduğu ve ortak askeri projeler uyguladığı Kansas eyaleti Ulusal muhafız birlikleri heyeti Ermenistan'ı ziyaret etmiş ve Savunma bakanı tarafından kabul edilmiştir.

20 Ocak'ta Dubai Expo 2020'de Suudi Arabistan pavyonunda, "Suudi Arabistan Krallığı Ermenistan'a hoş geldin der" başlığıyla ortak bir kültürel etkinlik gecesi düzenlenmiştir.²⁹

Ermenistan Dışişleri Bakanı, 26 Ocak'ta Lüksemburg'a Dışişleri Bakanı düzeyinde bir ilk oluşturan resmi bir ziyarette bulunmuş, Dışişleri bakanı ile görüşmesinde taraflar iki ülke arasında siyasi diyalogu artırma niyetini ifade etmiştir.³⁰ Meclis başkanı ile görüşmesinde Karabağ savaşı sırasında ve sonrasında Lüksemburg meclisinin Karabağ Ermenileri lehine aldığı kararlar için teşekkür etmiştir.

Avusturya Dışişleri Bakanı 2 Şubat'ta Ermenistan'a iki günlük bir çalışma ziyaretinde bulunmuş, Dışişleri Bakanlığındaki baş başa ve heyetler arası görüşmelerden sonra ortak bir basın açıklaması yapılmıştır. Avusturyalı bakan bölgedeki çatışmaların çözümlenmesini teşvik ettiğini ve Türkiye-Ermenistan normalleşme diyalogunu memnuniyetle karşıladığını, Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesinin bütün bölge için ve Ermenistan halkı için büyük bir adım oluşturacağını söylemiştir. BU ziyaret vesilesiyle

27 "Armenian Parliament President meets US House Speaker," *ArmenPress*, 20 Ocak 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1073452/>.

28 "USA donates \$ 665,000 worth of medical equipment to Armenia for a mobile hospital," *ArmenPress*, <https://armenpress.am/eng/news/1073556.html>.

29 "Armenian music from pavilion of Saudi Arabia Kingdom of Dubai Expo 2020," *First Channel News*, 21 January 2022, <https://www.1lurer.am/en/2022/01/21/Armenian-music-from-pavilion-of-Saudi-Arabia-Kingdom-of-%E2%80%9CDubai-Expo-2020%E2%80%9D/647605>.

30 "Luxembourg, Armenian Foreign Ministers Celebrate 30 Years of Diplomatic Relations," *Chronicle.lu*, 27 January 2022, <https://chronicle.lu/category/at-home/39320-luxembourg-armenian-foreign-ministers-celebrate-30-years-of-diplomatic-relations>.

Avusturya Kalkınma Ajansının açılış töreni iki bakanın katılımıyla yapılmıştır. İki bakan görüşmelerinde Ermenistan-AB ilişkilerini de ele aldıklarını belirtmiştir. Ziyarete ele alınan temel konunun ne olduğuna, dönem içinde gerçekleştirilen ikinci ve üçüncü Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci görüşmelerinin Viyana’da yapılması ışık tutmuştur.³¹

Ermenistan Dışişleri Bakanı Münih Güvenlik Konferansına katılmış ve bu vesileyle temaslarda bulunmuştur. Bu çerçevede 19 Şubat’ta İran Dışişleri Bakanı ile görüşmesinde İranlı bakan iki ülke ilişkilerinin derinleşerek genişlediğini vurgulamış, özellikle İran’ın körfez limanlarını Karadeniz’e bağlayacak iddialı güney-kuzey koridoru üzerinde durmuştur.³² Aynı gün Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşme Ermenistan için bir ilk oluşturmuştur.

Başbakan Paşinyan Avrasya Hükümetler arası Konseyi’nin 24-25 Şubat toplantılarına katılmak üzere Kazakistan’a gitmiştir. Kasım ayında göreve atanan Ermenistan Savunma Bakanı da 24 Şubat’ta Rusya’ya ilk ziyaretini yaparak Rus meslektaşıyla görüşmüş, iki ülke arasında savunma iş birliği konularının yanı sıra Ermenistan ordusunun üst kademelerindeki değişiklikler hakkında da bilgi vermiştir.³³

Ukrayna’ya saldırısı nedeniyle Rusya’nın Avrupa Konseyindeki üyeliğinin askıya alınması oylamasında Ermenistan 47 üyeli Konseyde Rusya lehinde oy kullanan yegâne ülke olmuştur. Rusya’nın BM İnsan Hakları Konseyi üyeliğinin askıya alınması oylamasına da katılmamış, bu şekilde Rusya aleyhine oy kullanmayan tek KGAÖ üyesi olmuştur.³⁴

Başbakan Paşinyan beraberinde Dışişleri, Sağlık, Bölgesel Yönetim ve Altyapı Bakanları ile 9 Mart’ta Fransa’ya resmi bir ziyaret yapmış; Fransa Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmiş ve iki lider Paris’te, “Hedefler: Ermenistan-Fransa” forumuna katılmıştır.³⁵ Fransa Cumhurbaşkanı forumun ikili iş birliğini, Ermenistan’a bağlılığı ve birlikte çalışma azmini

31 “Austria will continue to be committed to Armenia, minister says,” *Panorama*, 2 Şubat 2022, <https://www.panorama.am/en/news/2022/02/02/Austria-Armenia/2635310>.

32 “FM terms safeguarding Caucasus as Iran’s priority,” *Government of The Islamic Republic of Iran*, 20 Şubat 2022, <https://irangov.ir/detail/380481>.

33 “PM Pashinyan takes part in a narrow-format sitting of the Eurasian Intergovernmental Council,” The Prime Minister of the Republic of Armenia, 24 Şubat 2022, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2022/02/24/Nikol-Pashinyan-Eurasian-Intergovernmental-Council/+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>.

34 “Rusya’nın Avrupa Konseyi üyeliği askıya alındı,” *Aydınlık*, 25 Şubat 2022, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/avrupa-konseyinden-rusya-karari-turkiye-ve-azerbaycan-ne-oy-verdi-302973>.

35 “Pashinyan in France on Working Visit,” *Hetq*, 9 Mar 2022, <https://hetq.am/en/article/142001>.

güçlendirecek bir süreci başlatacağını, Fransa'nın dost Ermenistan ile ekonomik ve insani alanlarda bağlarını derinleştirmeye hazır olduğunu vurgulamıştır. Paşinyan dönüşünde Bakanlar Kurulunda yaptığı bilgilendirmede, Fransa ile çok katmanlı bir gündem oluşturduklarını, bu gündemin uygulanması üzerine yoğunlaşılmasının ve ekonomik ilişkileri geliştirmenin önem taşıdığını söylemiştir. Dışişleri Bakanı bu çerçevede 18 Mart'ta Fransız meslektaşıyla bir telefon görüşmesi yapmıştır.

Paşinyan, 14 Mart'ta ABD Dışişleri Bakanı ile bir telefon görüşmesi yapmıştır. Taraflar ABD-Ermenistan ilişkileri gündemindeki konuları ele almış, çeşitli alanlardaki ikili iş birliğini geliştirmek ve güçlendirmek için stratejik diyalogun devamının sağlanmasının önemine işaret etmişlerdir.³⁶ Paşinyan Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile Brüksel'de AB Konsey Başkanının daveti üzerine yapılacak üçlü zirve için hareket etmeden önce de 5 Nisan'da ABD Dışişleri Bakanı ile bir telefon görüşmesi daha yapmış ve gelişmeler hakkında bilgi vermiştir.³⁷

Ermenistan Dışişleri Bakanı 17 Mart'ta Brüksel'de NATO Genel Sekreter birinci Yardımcısı ile görüşmüş ve aynı gün Kuzey Atlantik Konseyinde bir konuşma yapmıştır. Böylece Ermenistan Dışişleri Bakanı bir NATO forumunda "Artsakh" (Karabağ'daki yasa dışı Ermeni yönetimi) lehinde propaganda yapabilme olanağı bulmuştur. NATO Genel Sekreterinin Kafkaslar ve Orta Asya Özel Temsilcisi bölgeye yaptığı ziyarette 25 Nisan'da Paşinyan ile görüşmüştür. Paşinyan Ermenistan'ın NATO ile ortaklığa, özellikle barışı koruma misyonlarında, önem verdiğini ve bunu derinleştirmeye ilgi duyduğunu söylemiştir. Özel Temsilci Genel Sekreterin selamlarını iletmış, Ermenistan'ın NATO için önemli bir ortak olduğunu, Ermenistan'ın Kosova'da barış gücü faaliyetini takdirle izlediklerini, NATO'nun Güney Kafkaslarda barış ve istikrar istediğini ve bu süreçte yardıma hazır olduğunu ifade etmiştir.³⁸

Şangay İşbirliği Örgütünün Genel Sekreteri 24 Mart'ta basına verdiği bir demeçte, örgüt üyelerinin Ermenistan ve Azerbaycan'a şimdiki diyalog ortaklığının bir derece üstü, gözlemci üye statüsü verme konusunu aktif biçimde araştırdıklarını söylemiştir.

36 "Secretary Blinken's Call with Armenian Prime Minister Pashinyan," U.S. Embassy in Armenia, 14 Mart 2022, <https://am.usembassy.gov/nikol-pashinyan/>.

37 "Secretary Blinken's Call with Armenian Prime Minister Pashinyan," U.S. Department of State, 5 April 2022, <https://www.state.gov/secretary-blinkens-call-with-armenian-prime-minister-pashinyan-3/>.

38 "Armenian FM meets with NATO First Deputy Secretary General, delivers remarks at North Atlantic Council," ArmenPress, 17 Mart 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1078187.html>.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Dışişleri Bakanı 8 Nisan'da Ermeni meslektaşını arayarak ikili ilişkilerinin mükemmel düzeyde olduğunu teyit etmiş ve yapılacak müzakerelerde GKRY'nin Ermeni halkı ile destek ve dayanışmasını yinelemiştir.

Ermenistan'ın Mısır Arap Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerin otuzuncu yılı münasebetiyle çıkardığı özel pulda, Ağrı dağı ve Mısır piramitleri yer almıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerin kuruluşunun otuzuncu yılı münasebetiyle 12 Nisan'da Erivan'da Çin Avrasya Konseyi ilk Ermenistan-Çin forumunu düzenlemiştir.³⁹ Forumun açılış konuşmasını yapan Çin Büyükelçisi, Siyasi ve Stratejik Araştırma için Çin-Avrasya Konseyinin bu yıl ilkini düzenlediği forumdan duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Düzenlenen iki panelden ilkinin konusu "Değişen Dünya Düzeninde Ermenistan-Çin İlişkileri", diğerinin ise "Kuşak ve Yol Girişimi Çerçevesinde Çin-Ermenistan İşbirliği" olmuştur. 20 Nisan'da Çin Dışişleri Bakanı Ermeni meslektaşı ile bir telefon görüşmesi yapmıştır. Taraflar Ermenistan'ın Azerbaycan ile ekonomik ve ulaşım yollarının açılmasının önemine değinmiş ve bunun Çin-Ermenistan ticareti için de yararlı olacağı hususunda mutabık kalmıştır. Çin son dönemde 1,26 milyar dolar tutarındaki ticaret hacmiyle, Ermenistan ile toplam ticaret hacmi geçen yıl 2,5 milyar dolar olan Rusya'dan sonra Ermenistan'ın ikinci büyük ticari ortağı konumuna gelmiştir.

Ermenistan Başbakanı, beraberinde Başbakan yardımcısı, Dışişleri Bakanı, Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Bakanı ve Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreterinin de dahil olduğu bir heyetle iki günlük resmi bir ziyaret için 19 Nisan'da Rusya'ya gitmiş ve Moskova yakınlarındaki konutunda Rusya Devlet Başkanı ile görüşmüştür. Görüşmeler sonunda, ittifak ilişkilerinin güçlendirilmesini ve daha önce varılan mutabakatların uygulanmasını esas alan, metni basında da yayınlanan, 30 maddelik bir ortak bildiri imzalanmıştır. Rusya Devlet Başkanı geçtiğimiz yıllarda iki ülke arasında 200 belge imzalandığını, bunun her alanda yoğun bir ilişkiye işaret ettiğini belirtmiştir. Paşinyan Moskova'ya hareketinden önce AB Konsey Başkanı ile bir telefon görüşmesi yapmıştır.⁴⁰

Ermenistan Dışişleri Bakanı ABD Dışişleri Bakanının daveti üzerine, ABD-Ermenistan Stratejik Diyalog toplantısına katılmak üzere 2-6 Mayıs

39 "China-Eurasia Council holds First Armenia and China Forum dedicated to 30th anniversary of establishment of diplomatic relations," China Daily, 12 Nisan 2022.
<https://global.chinadaily.com.cn/a/202204/12/WS62552887a310fd2b29e567d8.html>.

40 "Official visit of Prime Minister Nikol Pashinyan to the Russian Federation," *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, 19 Nisan 2022,
<https://www.primeminister.am/en/foreign-visits/item/2022/04/19/Nikol-Pashinyan-visit-to-Russia/+&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>.

tarihlerinde ABD'ye bir çalışma ziyaretinde bulunmuştur. İki bakan 2 Mayıs'ta düzenlenen bir törenle Sivil Stratejik Nükleer İş birliği Muhıtrasını imzalamıştır. Bu anlaşma ile iki ülke nükleer uzmanlarının, sanayilerinin ve araştırmacılarının güçlü ve yakın bağlar kurabilecekleri kaydedilmiştir. Ermeni bakan bu ve imzalanan diğer iki belgenin Ermenistan'ın enerji güvenliğine ve bağımsızlığına ve demokrasinin güçlendirilmesine katkıda bulunacağını söylemiştir. Her iki bakan da iki ülke ilişkilerinin Stratejik Diyalog düzeyine çıkartılmasından duydukları memnuniyeti ifade etmiştir.⁴¹

Başbakan Paşinyan 10-11 Mayıs tarihlerinde Hollanda'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Görüşmeler sonunda Hollanda Başbakanı ile ortak bir basın toplantısı düzenlenmiştir. Paşinyan bir düşünce kuruluşu olan Clingendael Enstitüsü'nde de bir konuşma yapmıştır.

Ermenistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Kaçaturyan Davos Ekonomi Forumu'na katılmak üzere 21 Mayıs'ta İsviçre'ye gitmiş ve toplantı marjında temaslarda bulunmuştur.

Litvanya Cumhurbaşkanı 20 Mayıs'ta Ermenistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur.

Dışişleri Bakanı Mirzoyan Avrupa Konseyi 132. Bakanlar Komitesi toplantısına katılmak üzere 20 Mayıs'ta İtalya'ya gitmiştir.

Karadağ Cumhurbaşkanı 26 Mayıs'ta Ermenistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur.

4. Türkiye ile ilişkiler

Karabağ savaşından sonra bölgede değişen koşullar Ermenistan bakımından Türkiye'yle ilişkileri de ön plana çıkartmıştır. Sahadaki durumu ve jeopolitik değişimleri daha gerçekçi değerlendiren Paşinyan yönetimi bir süredir açılım sinyalleri vermeye başlamıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı 13 Aralık'ta TBMM'de bakanlığının bütçesi görüşmelerinde yaptığı konuşmada Türkiye'nin ve Ermenistan'ın, ilişkilerin normalleştirilmesini görüşmek üzere karşılıklı olarak birer özel temsilci atayacaklarını açıklamış, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme adımlarını Azerbaycan ile eşgüdüm içinde yürüteceğini vurgulamıştır. Bakan Çavuşoğlu ayrıca İstanbul ile Erivan

41 "2022 U.S.-Armenia Strategic Dialogue Joint Statement," *U.S. Department of State*, 3 Mayıs 2022, <https://www.state.gov/2022-u-s-armenia-strategic-dialogue-joint-statement/#:~:text=Blinken%20hosted%20Armenian%20Foreign%20Minister,breadth%20of%20the%20bilateral%20relationship>.

arasında charter uçuşların da başlayacağını da duyurmuştur. Bu uçuş izinleri karşılıklı olarak 10 Ocak'ta verilmiş, ilk uçuşlar karşılıklı olarak 24 Ocak'ta başlamıştır.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü hemen ertesi gün, 14 Aralık'ta bir açıklama yaparak, daha önceden de olduğu gibi, Ermenistan şimdi de hükümet programında da yer aldığı gibi, önkoşulsuz olarak, Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeyi hedefleyen sürece hazırdır olduğunu belirtmiştir. Bakanlık sözcüsü devamla, “bu bakış açısıyla, Türkiye Dışişleri Bakanının ilişkilerin normalleştirilmesi için özel temsilci atanması önerisini olumlu olarak değerlendiriyoruz ve Ermeni tarafının da diyalog için bir özel temsilci atacağını teyit ediyoruz” demiştir. Türkiye 11 Ocak 2022 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararı ile Büyükelçi Serdar Kılıç'ı özel temsilci olarak atamıştır.⁴² Kısa bir süre sonra Ermenistan da Paşinyan'a yakınlığıyla bilinen, 31 yaşındaki Meclis Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan'ı özel temsilci olarak atamıştır.

İlişkilerin normalleştirilmesi amacıyla karşılıklı özel temsilci atama kararı üçüncü taraflarca da olumlu karşılanmıştır. ABD Dışişleri Bakanı duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve sürece desteğini bildirmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, akıllı ve mantıklı bir adım olan özel temsilci atama kararını memnuniyetle karşıladıklarını ifadeyle, “Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin bölgedeki genel durumun iyileşmesine, bölgede ve halklar arasında iyi komşuluk atmosferinin, güven ve güvenirliliğin sağlanmasına katkıda bulunacağını düşünüyoruz. Bu süreci tüm imkanlarla desteklemeye hazırız” demiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığının geçen ay Ermenistan'ın Rusya'dan Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi için aracılık yapma talebinde bulunduğu da bu vesileyle hatırlatılmıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Azerbaycan'ın Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecini tümüyle desteklediklerini beyan etmiş, Türkiye Dışişleri Bakanının bütün adımların Azerbaycan ile eşgüdüm içinde atılacağı sözüne işaret etmiştir.

Türkiye bakımından Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi esas itibarıyla bölgede barış, istikrar ve iş birliği bağlamında önem taşıdığı cihetle, Ermenistan'ın diğer bir komşusu Azerbaycan ile bir an önce barış anlaşması imzalaması önem ve öncelik taşımaktadır. Türkiye'nin bölgesel yaklaşımı yeni olmayıp, son olarak Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının altılı platform önerisiyle şekillenmiş, 3+3 diye adlandırılan bu grup ilk toplantısını da 10 Aralık'ta yapmıştır. Ermenistan bakımından ise önceliğin Türkiye ile ikili ilişkilerin normalleştirilmesi olduğu, bunu kendi koşullarında

42 “Atama Kararı,” *Resmi Gazete*, 11 Ocak 2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/01/20220111-5.pdf>.

sağlayabilmek için de, diasporanın ve diasporanın etkili olduğu üçüncü taraf ülkelerin desteğiyle, toprak talebi ve “soykırım” iddialarıyla Türkiye üzerinde baskı yaratmak çabası ve arayışını sürdürmeye devam ettiği görülmektedir.

Diaspora'nın radikal kuruluşları ve Ermenistan'daki yandaşları içte ve dışta normalleşme sürecine karşı olumsuz bir tutum almakta ve yıkıcı bir kampanya başlatmakta vakit kaybetmemiştir. Başbakan Paşinyan'a bağlı Diaspora Yüksek Komiseri 23 Aralıkta bir açıklama yaparak, Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini ulusun çıkarları pahasına geliştirmeyeceğinden emin olduğunu söylemiştir. Yüksek Komiser, “her ne kadar komşularla normal ilişkiler Ermenistan'ın güvenliği gereği için ise de bu ilişkiler ülkenin onuru, geleceği ve ulusun kimliği pahasına olmamalıdır. Ben şu ana kadar Ermenistan'ın Türkiye ile ulusal konularımız ve ulusumuzun tarihi pahasına bir süreç içinde olduğunun işaretini görmedim. Eğer Türkiye ilişkilerin normalleşmesi için kabul etmesi gereken belirli olayları ve gerçekleri görmezden gelirse, ben dışarıdaki Ermenileri Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi sürecini desteklemeye ikna edemeyeceğim” ihtarında bulunmuştur. ABD asıllı Yüksek Komiser daha da ileri giderek, “Ermenistan'daki Türk beşinci kolu çok faaldir. Ermenistan diasporası ile ilişkiler de dahil olmak üzere, hayatın bütün alanlarını zehirlemektedir” demiştir.

Merkezi yapılanması ve mali kaynağı ABD'de olan EDF Bürosu 27 Aralık tarihli bildirisinde, normalleşme sürecine şiddetle karşı çıkmakta, eğer Ermenistan yöneticileri bu yolda devam ederse, bir pan-Ermeni isyanına hazırlıklı olmak gerektiği tehdidinde bulunmaktadır. Diğer bir EDF kanadı, EDF Batı ABD Merkez Komitesi de 7 Ocak'ta yayınladığı bildiride, normalleşme sürecinin Ermenistan ulusal güvenliği için tehditlerle dolu olduğunu iddia etmekte ve 2009 yılında olduğu gibi bu süreci de sonuçsuz bırakmaya çalışacakları belirtilmektedir.

Amerika Ermeni Ulusal Komitesi de (ANCA)ABD Başkanına ve Kongreye gönderdiği 11 Ocak tarihli açık mektupta, Azerbaycan'ın ve onu destekleyen Türkiye'nin niyetlerinin açık olduğunu: ilk Hıristiyan ulusun soykırımıyla yok edilmesi nihai hedefleri doğrultusunda Ermenistan'a ve Artsakh'a (Karabağ'daki yasa dışı Ermeni yönetimi) saldırılarına devam etmek olduğunu, Başkan'dan ve Kongreden Azerbaycan ve Türkiye'den devam eden saldırganlık ve savaş suçları için hesap sorulmasını, ABD –Ermenistan stratejik işbirliğinin güçlendirilmesini, ABD hükümetinin “Ermeni soykırımını” kalıcı olarak yerleştirmesini istemiştir. Kongredeki Ermeni dostları grubu da bu yönde harekete geçmekte gecikmemiştir. ANCA pervasızlığını ABD'nin 3 yıldır Erivan'da görev yapan büyükelçisine bir karne düzenlemeye, 16 konuda not vermeye ve sınıfta kaldı, bir an önce değiştirilmelidir hükmü vermeye kadar

götürebilmiştir.

Ermenistan Hükümetinin 20 Ekim 2020 tarihinde aldığı, daha sonra 31 Aralık 2021 tarihine kadar uzatılan Türk mallarını ithal yasağı 30 Aralık tarihli bir kararla sona erdirilmiştir. Ermenistan'ın Türkiye'den ithalatı esas itibarıyla tüketim malları ve giyecek ağırlıklıdır ve yasaktan önce, 2020 yılında yaklaşık 872 milyon dolar (Ermenistan'ın toplam ithalatının %5'i) olmuştur. Uygulanan yasağın Türk ekonomisine etkisi görülmemiş, mağdur olan tüketici halk olmuştur.

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 27 Aralık'ta yaptığı açıklamada, özel temsilcilerin ilk toplantılarını muhtemelen Moskova'da yapacaklarını, Ermeni tarafının böyle bir arzu ifade ettiğini, Türk tarafının toplantıdan önce iki temsilcinin doğrudan temasta bulunmasını istediğini, temsilcilerin doğrudan diyalog için atandıklarını ve kendilerinden normalleşme için bir yol haritası hazırlamalarının beklendiğini söylemiştir.

İki ülke Özel Temsilcisi ilk toplantılarını 14 Ocak'ta Moskova'da yapmıştır. Toplantı sonrası iki ülke Dışişleri Bakanlıkları benzer birer açıklama yapmıştır. Dışişleri Bakanlığının açıklaması aşağıdadır:

“Türkiye ile Ermenistan arasındaki normalleşme süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamento Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan 14 Ocak 2022 tarihinde Moskova'da bir araya gelmiştir.

Özel Temsilciler, olumlu ve yapıcı bir atmosferde gerçekleşen bu ilk görüşmelerinde, Türkiye ve Ermenistan arasında diyalog yoluyla yürütülecek normalleşme sürecine yönelik olarak ön görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Taraflar, müzakereleri tam normalleşme hedefiyle ön şart olmaksızın sürdürme hususunda mutabık kalmışlardır.

Özel Temsilciler arasındaki ikinci görüşmenin yeri ve tarihi diplomatik kanallardan bilahare belirlenecektir.”⁴³

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün toplantıya ilişkin basın sorularına verdiği yanıtlar aşağıdadır:

- *Ermenistan-Türkiye diyalogunda Ermenistan'ın ulaşılmaya çalıştığı başlıca hedefler nedir?*

43 “No: 18, 14 Ocak 2022, Türkiye ile Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan'ın Görüşmeleri Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Ocak 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-18_-turkiye-ile-ermenistan-normallesme-sureci-gorusmeleri-hk.tr.mfa.

“Ermenistan’ın bu diyalogdan beklentileri 1990’lı yıllardan beri değişmemiştir. Süreç sonunda iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını, Türkiye’nin 1990 başlarında tek taraflı olarak kapattığı sınırın açılmasını bekliyoruz”,

- *Türkiye ile bir diyalog başlatmayı kabul etmekle, Ermenistan’ın ilişkilerin normalleştirilmesi için Türkiye’nin her zaman ileri sürdüğü önkoşulları kabul ettiği iddia ediliyor. Buna yorumunuz nedir?*

“Ermenistan devamlı olarak Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeye önkoşulsuz olarak hazır olduğunu ifade etmiştir. Ermenistan’ın bu yaklaşımının değişmediğini kaydetmek isterim. Bu tutum Ermenistan hükümetinin 2021-2026 programında da yer almaktadır”,

- *Özel Temsilcilerin ilk toplantısı 14 Ocak’ta Moskova’da yapılacaktır. Toplantının katılımı nasıldır? Ermenistan’ın bu toplantıdan beklentileri nedir?*

“Ermenistan ve Türkiye’nin Özel Temsilcilerinin Moskova’daki toplantısına Rusya ev sahipliği yapacaktır. Bu bir tanışma toplantısıdır. Bir toplantıdan hemen somut sonuçlar beklenemez, ancak bir sürecin başlaması anlamına gelecektir”⁴⁴.

Rusya Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada, Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısının görüşmelere aracılık ettiği belirtilmiş ve “İki taraf, açıklık ruhu içinde ve kararlılıkla, adım adım basit konulardan karmaşık sorunlara hareket ederek pratik sonuçlar elde etmek üzere, yapıcı ve siyasetten arınmış bir diyalog sürdürmeye hazır olduklarını göstermiştir. Her iki ülke halkının ve bölgenin istikrarına ve ekonomik refahına yararlı olacak mutabakat noktalarını araştırmak üzere hareket edilmesi üzerinde mutabık kalınmıştır” denmiştir.

Rusya Dışişleri Bakanı da bir basın konferansında, iki tarafın Moskova’da ilk toplantılarını yapmalarından memnuniyet duyduğunu söylemiş ve “Bizim rolümüz doğrudan bir diyalog başlatılmasına yardımcı olmaktır. Ümit ederim başarılı olur” demiştir. ABD ve Avrupa Birliği de görüşmelerin başlamasını memnuniyetle karşıladıklarını duyurmuştur.

Ermeni özel temsilci 17 Ocak’ta basına verdiği bir mülakatta, “İlk toplantıda temel konuları görüşmedik. Sürece ilişkin genel yaklaşımları ele aldık.

44 “Mirzoyan, Çavuşoğlu Meet, Agree to Advance Normalization of Ties,” Asbarez, 14 Mart 2022, <https://asbarez.com/mirzoyan-cavusoglu-meet-agree-to-advance-normalization-of-ties/>.

Türkiye'nin nasıl bir yaklaşım içinde olacağını söylemek için daha çok erken. Bölgede barışı sağlamaya çalışmalıyız ve bu tutumumuzda samimiyiz. Türkiye'nin de benzer bir tutum içinde olmasını bekliyoruz zira Ermenistan ile ilişki kurmadan Türkiye'nin bölgede bir siyaset sürdürmesi açıkça mümkün değildir" demiştir.

Parlamentoda görüşmeler hakkında bilgi veren Ermenistan Dışişleri Bakanı bir soruya cevaben, "Emeni soykırımı' konusunda hükümetin tutumu siyah-beyazdır. Şimdiye kadar hiçbir hükümet 'Ermeni soykırımının' tarihi bir gerçek olduğunu sorgulamaya kalkışmamıştır ve ümit ederim gelecekte de kalkışmaz" beyanında bulunmuştur.

Türk ve Ermeni özel temsilcilerinin ikinci toplantılarını 24 Şubat'ta Viyana'da yapacakları iki ülke tarafından eş zamanlı ve benzer metinlerle duyurulmuştur. Türkiye Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklama metni aşağıdadır:

"Türkiye ve Ermenistan arasındaki normalleşme süreci kapsamında, iki ülkenin Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Meclis Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan arasındaki müteakip görüşme, 24 Şubat tarihinde Viyana'da gerçekleştirilecektir."⁴⁵

Yapılan toplantı sonrası da iki ülke Dışişleri Bakanlıklarınca benzer metinli açıklama yapılmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklama aşağıdadır:

"Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan bugün (24 Şubat) Viyana'da biraraya gelmişlerdir.

Özel Temsilciler, görüşmelerin nihai amacının Moskova'da yapılan ilk toplantıda ifade edildiği üzere, Türkiye ve Ermenistan arasında tam normalleşmeyi sağlamak olduğunu teyid etmişlerdir. Bu çerçevede, atılabilecek olası somut adımlara ilişkin görüş alışverişinde bulunmuşlar ve süreci önkoşullar olmaksızın sürdürme konusundaki uzlaşılarını yinelemişlerdir.⁴⁶"

Ermenistan Dışişleri Bakanı 2 Mart'ta Parlamentoda Viyana görüşmeleri hakkında şunları söylemiştir: "İki ülke özel temsilcilerinin ikinci görüşmesini

45 "No: 44, 3 Şubat 2022, Türkiye – Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcilerinin İkinci Toplantısı Hk.," *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 3 Şubat 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_44_-turkiye-%E2%80%93-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcilerinin-ikinci-toplantisi-hk.tr.mfa.

46 "No: 63, 24 Şubat 2022, Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan'ın Görüşmeleri Hk." *T.C. Dışişleri Bakanlığı*.

olumlu değerlendiriyorum. Bu kez daha somut konuları ele aldılar. Bununla beraber, zannederim hepimiz anlıyoruz ki, ikinci toplantıdan dahi somut sonuçlar çıkmasını beklemek zordur. Bu on yılların ve yüz yılların birikimi konulara çözüm bulması gereken bir süreçtir”.

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Ermeni meslektaşını ve Özel Temsilçi Rubiyan'ı 11-13 Mart tarihlerinde Antalya'da yapılacak Diplomasi Forumuna katılmaya davet etmiştir. Ermeni Bakan bir süre kararsızlıktan ve tereddütten sonra katılacağını teyit etmiştir. Türk Dışişlerinden bu konuda yapılan duyuru aşağıdadır:

“Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün, Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan'ın 11-13 Mart 2022 tarihlerinde gerçekleştirilecek Antalya Diplomasi Forumuna katılacağına ilişkin açıklaması memnuniyetle karşılanmıştır. Bu tür karşılıklı adımlar, iki ülke arasında diyalogun artırılmasına ve tam normalleşme hedefi doğrultusunda güven artırıcı önlemlerin istişare edilmesine katkı sağlayacaktır.⁴⁷”

Özel Temsilci için ise yanıt verilmemiştir.

Antalya Diplomasi Forumu vesilesiyle Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanları 12 Mart'ta yaklaşık 30 dakika süren ikili bir görüşme yapmıştır. İki ülke Dışişleri Bakanları bu şekilde 2009 yılından bu yana ilk defa ikili olarak bir araya gelmiş olmaktadır. Bakan Çavuşoğlu toplantıdan sonra, verimli ve yapıcı bir görüşme olduğunu, barış ve istikrar için gayret sarf ettiklerini söylemiştir. Ermeni Bakan Mirzoyan da benzer değerlendirmede bulunmuş, “önkoşul olmaksızın ilişkilerin normalleşmesi sürecine devam ediyoruz, gayret sarf ediyoruz” demiştir.

İkili görüşme hakkında iki ülke Dışişleri Bakanlıklarınca benzer içerikte açıklama yapılmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklama aşağıdadır:

“Sayın Bakanımız görüşmede Ermenistan Dışişleri Bakanına davetini kabul ettiği için teşekkür etmiştir.

İki Bakan, Türkiye ve Ermenistan arasında tam normalleşme ve iyi komşuluk ilişkilerinin tesisini amaçlayan sürecin, önkoşul olmaksızın

47 “SC-4, 8 Mart 2022, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan'ın Antalya Diplomasi Forumuna Katılımı Hakkındaki Soruya Cevabı,” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 8 Mart 2022, https://www.mfa.gov.tr/sc_-4_-ermenistan-disisleri-bakani-ararat-mirzoyan-in-antalya-diplomasi-forumuna-katilimi-hk-sc.tr.mfa.

devamına ilişkin yaklaşımlarını tekrarlamışlar, ayrıca bölgemizin tamamında normalleşmeye ihtiyaç olduğu konusunda anlayış birliğine varmışlardır.

Bakanlar ayrıca, bu amaç doğrultusunda, iki ülkenin Özel Temsilcilerinin çalışmalarına destek beyan etmişlerdir.⁴⁸

Ermeni Bakan Antalya Diplomasi Forumu marjında, Rusya Dışişleri Bakanı, AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi de dahil olmak üzere bazı katılımcılarla da görüşme yapmıştır.

Ermeni Bakanın Anadolu Ajansına verdiği mülakatın Ermenistan Dışişleri Bakanlığınca Ermeni basınına verilen metni aşağıdadır:

“Soru: Antalya Diplomasi Forumuna katılımınız hakkında ne söylemek istersiniz?

Yanıt: Geçtiğimiz aylarda Ermenistan arasındaki önemli gelişmeleri hatırlatmakla başlamak istiyorum. İki ülkenin liderleri, Başbakan Paşinyan ve Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke arasında görüşmelerin başlamasına hazır olduklarını ifade eden beyanlarda bulundular. Daha sonra iki ülke Ermenistan ve Türkiye arasında diyalog için özel temsilci atadılar. Özel temsilciler Moskova’da ve Viyana’da iki kez görüştüler ve ilişkilerin tam normalleşmesi amacıyla önkoşul olmadan müzakerelere devam etmek hususunda mutabık kaldılar. Ben Antalya Diplomati Forumuna katılmak üzere Antalya’ya, Ermenistan Cumhuriyeti Hükümetinin Türkiye ile ilişkilerin tam normalleşmesini sağlamak ve bölgede barışçı ve sürdürülebilir bir kalkınma dönemi açmak konusundaki siyasi iradesini bir kez daha tekrarlamak için geldim.

Soru: Türkiye işe Ermenistan arasında devam eden normalleşme sürecini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Yanıt: Genel olarak olumlu buluyoruz. Ermenistan Türkiye ile diplomatik ilişki kurmaya ve Türkiye ile sınırları açmaya hazırdır. Türk meslektaşımın da sürecin bu sonuca götürmesi hususunda onlarda da bir siyasi irade bulunduğunu duymaktan memnun oldum. Dünyada hızla gelişen durum muvacehesinde, somut adımlar atmakta tereddüt etmememiz gerektiğine inanıyorum.

48 “No: 83, 12 Mart 2022, Sayın Bakanımızın Antalya Diplomasi Forumu Marjında 12 Mart 2022 tarihinde Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan’la Yaptığı İkili Görüşme Hk.,” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 12 Mart 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-83_-sayin-bakanimizin-antalya-diplomasi-forumu-marjinda-12-mart-2022-tarihinde-ermenistan-disisleri-bakani-ararat-mirzoyan-la-yaptigi-ikili-gorusme-hk.tr.mfa.

Soru: Normalleşme sürecinin Ermenistan ve Türk halkı için ne gibi yararları olacaktır?

Yanıt: İnsanlar şimdiden Erivan ve İstanbul arasında doğrudan uçuşların başlamasından yararlanmaktadır. Sınırların açılması iki ülke arasındaki iletişim, ticari ve ekonomik ilişkilere, halktan halka temaslara ve bölgedeki genel istikrara olumlu etkide bulunacaktır.

Soru: Türkiye ve Ermenistan arasında karşılıklı resmi ziyaretler olacak mı? Siz Türk yetkilileri Ermenistan'ı ziyarete davet ettiniz mi veya Türkiye'yi ziyaret için bir davet aldınız mı?

Yanıt: Şunu belirteyim. Bu Ermenistan'ın bir üst düzey yetkilisinin on yılda Türkiye'yi ilk ziyaretidir. Eğer normalleşme süreci pürüzsüz gider ve olumlu sonuçlar elde edersek, tabiatıyla karşılıklı ziyaretler yapılabilir.

Soru: Ermenistan halkının normalleşme sürecine bakışı hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Yanıt: Genel olarak Ermenistan halkı Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesini istemektedir. Bu kamuoyu yoklamalarında da görülmektedir. Elbette hem Ermeni hem Türk toplumunda bu sürece, diyelim, kuşkuyla yaklaşan bazı gruplar bulunmaktadır. Her iki tarafın yetkilileri bu sorunu gidermek için siyasi liderlik göstermelidir. Bakan Çavuşoğlu ile görüşmemde bazı hassas konularda görüş alışverişinde bulduk ve ümit ederim bunlar dikkate alınır”.

Başbakan Paşinyan 13 Nisan'da parlamentoda, yaptığı bir konuşmada, komşu Türkiye ile normalleşme görüşmeleri ihmal edilmemeli, devam edilmeli, taraflar görüşmelerin devamı için ellerinden geleni yapmalıdır demiştir. Ermeni tarafının görüşmelerdeki muhtemel risklerin farkında olduğunu ancak müzakerelerin devam etmesi ve diyalogun tesis edilmesi gerektiğine inandığını, çabuk sonuç alınamayabileceğini, kendilerinin bunu uluslararası ortaklarına da söylediğini, bu ortakların ikili ilişkilerin normalleştirilmesini kuvvetle desteklediklerini kaydetmiştir.

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Ermenistan'ın görüşmelerin karşılıklı başkentlerde yapılmasına razı olmadığından şikâyet ettiği, üçüncü toplantının da Viyana'da yapılacağını tarih vermeden duyurduğu 14 Nisan'da Ermeni basınında yer almıştır. Bakanın Ermenistan'ı “daha cesur” olmaya davet ettiği ve görüşmelerin üçüncü ülkelerde yapılması ısrarından vaz geçmesini istediği

belirtilmiştir. Ayrıca Bakanın “Bir taraftan ilişkiler normalleştirilmeli ve sınır açılmalı diyorsunuz, diğer taraftan Türkiye’de veya Erivan’da görüşmeye cesaret edemiyorsunuz. Eğer daha karşılıklı ülkelerimizde görüşme konusunda dahi anlaşılamıyorsanız, diğer konularda nasıl ilerleme sağlayabileceksiniz” ifadelerine de yer verilmiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 15 Nisan’da basına verdiği bir mülakatta Türkiye Dışişleri Bakanının ifadelerini aşağıdaki şekilde yanıtlamıştır:

Soru: Özel Temsilcilerin gelecek toplantısı ne zaman ve nerede olacaktır?

Yanıt: Gelecek toplantının Viyana’da yapılabileceği konusunda taraflarda bir ön anlayış vardır. Toplantının yeri ve zamanı kesinleştiğinde kamuoyu bilgilendirilecektir.

Soru: Türkiye Dışişleri Bakanı bir mülakatta, toplantıların Ermenistan’da veya Türkiye’de yapılmasını istediklerini söylemiştir. Bu konuda Ermenistan’ın tutumu nedir?

Yanıt: Geçmişte yapılan normalleşme görüşmeleri teşebbüslerinde hem müzakereciler hatta cumhurbaşkanları düzeyinde hem Ermenistan’da hem Türkiye’de toplantılar yapıldı ancak bildiğiniz gibi sonuç alınamadı. Önemli olan normalleşmeye ulaşmak için siyasi irade, açık içerikli adımlar atmaya hazır olmadır. Eğer niyet varsa, görüşmelerin yapıldığı yer teknik bir konu olur. Bundan da öteye, özel temsilcilerin görüşmelerini Ermenistan’da ve Türkiye’de yapmaları önerisi Türkiye’nin bu sürecin tamamen ikili nitelikte olduğu anlayışını göstermektedir. Bu durumda, Türkiye’nin temsilcilerinin süreci Azerbaycan ile eşgüdüm içinde yürüttükleri yolunda neredeyse haftada bir yaptıkları beyanların duyulmaması mantıklı olur.

Soru: Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesinden bahsederken Bakan Çavuşoğlu “cesur” adımlara ihtiyaçtan bahsetti. Bu konudaki yorumunuz nedir?

Yanıt: Ermenistan tarafı cesaretle adımlar atma ihtiyacı ile bütünüyle mutabıktır. Biz birçok kez ileriye gitme konusunda hazır olduğumuzu gösterdik, Dışişleri Bakanımızın Antalya Diploması Forumuna katılması ve ekonomik ambargonun kaldırılması gibi. Ermenistan ile Türkiye arasında uçak seferlerinin başlaması da önemli ikili bir adımdı. Biz ileriye gitmenin tek yolunun devamlı, açık adımlar atmak olduğuna

inaniyoruz. Örneğin biz Türk tarafına ilk aşama olarak diplomatik pasaport hamillerine sınırı açmak teklifinde bulunduk. Oysa Türk tarafı erteliyor. Biz bunun küçük ama etkili, daha da önemlisi mantıklı bir adım olacağına inanıyoruz. Bu konuda sonuç almanın mümkün olacağını ümit ediyoruz.

Nisan ayının Ermeniler bakımından özelliği Türkiye ve Türkler karşıtı söylem ve iddialarının uluslararası gündeme taşınma geleneğidir. Bu yıl da konuyu Türkiye aleyhine siyasi bir araç olarak kullanan çevrelerden, artık kanıksatan beyanlar gelmiştir. Bu yıl da Ermeni lobisinin güçlü olduğu ve Türkiye karşıtı diğer lobilerle ittifak sağladığı ABD ön plana çıkmış ve Başkan geçen yılki beyanını biraz daha ileriye taşımıştır. Tahmin edilebileceği gibi, Yunanistan ve GKRY Ermenistan ile üçlü ittifakın üyeleri olarak kendilerinden bekleneni yerine getirmiştir. Koroya Kanada da katılmıştır. Diasporanın militan cephesi de taşkınlıklarıyla şaşırtmamıştır. Etkili diaspora kuruluşu ANCA nihayet gerçeği görmeye başlamış, ABD Başkanının beyanının lafzının iyi olduğunu ama içinin boş olduğunu ifade eden yorumlar yapmıştır. Ermenistan yönetimi daha dikkatli bir tutum sergilemiş, Başbakan Paşinyan Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesinin önemini vurgulamıştır. Rusya'da ise, St. Petersburg'da bu münasebetle düzenlenen bir sergiye son anda izin verilmemiştir.

Türkiye Dışişleri Bakanlığının konuya ilişkin yaptığı açıklama aşağıdadır:

“1915 olayları konusunda tarihi olgularla ve uluslararası hukukla bağdaşmayan açıklamaların geçerliliği bulunmamaktadır. Buna ABD Başkanı Biden'in 2021 yılında yaptığı hatanın tekrarı niteliğindeki bugünkü talihsiz beyanı da dahildir. Siyasi saiklerle tarihi gerçekleri çarpıtan, bu tür açıklamaları ve kararları reddediyor, bu yanlışta ısrar edenleri kınıyoruz.

Tarihten husumet çıkarmaktan başka amaca hizmet etmeyen tek taraflı ve seçici yaklaşımlar ahlaken sorunlu, siyaseten art niyetlidir. İnsani ve vicdani duruş, etnik ve dini ayrım gözetmeksizin o dönemde yaşanan tüm acıların anılmasını gerektirir. Türkiye, Ermeniler dahil tüm Osmanlı nüfusunun yaşadığı acıları saygıyla anmaktadır. Bu acıları siyasete malzeme yapma girişimlerini reddediyoruz.

Türkiye, 1915 olayları gibi tarihin tartışmalı dönemlerinin önyargısız biçimde, bilimsel ve hukuki esaslar çerçevesinde araştırılması ve adil bir hafızaya ulaşılması gerektiği görüşündedir. Bu anlayışla Türkiye, Ortak Tarih Komisyonu kurulmasını önermiş, arşivlerini açmıştır.

Türkiye, bölgesinde ve dünyada barış ve istikrarın hâkim olması, işbirliği ruhunun öne çıkması için çaba göstermektedir. Ermenistan'la başlatılan normalleşme girişimi bu anlayışın bir başka tezahürüdür.”⁴⁹

Bu münasebetle Türkiye Cumhurbaşkanı da İstanbul Ermeni Patriğine aşağıdaki mesajı göndermiştir:

“Birinci Dünya Savaşı'nın dayattığı zorlu koşullarda hayatını kaybeden Osmanlı Ermenilerini anmak üzere bugün İstanbul Ermeni Patrikhanesinin çatısı altında toplanmış bulunuyorsunuz.

Vefat eden Osmanlı Ermenilerini bir kez daha saygıyla yâd ediyor, hayatta olan yakınlarına samimi taziyelerimi iletiyorum.

Birinci Dünya Savaşı'nın zorlu şartlarında ebediyete irtihal eden tüm Osmanlı vatandaşlarına Cenâb-ı Hak'tan rahmet diliyorum.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Birinci Dünya Savaşı'na tekabül eden son yılları milyonlarca Osmanlı evladı için çok acılı bir dönem olmuştur.

Bu ortak acıları, dini, etnik, kültürel hiçbir ayırım gözetmeden anlamak ve paylaşmak bir insanlık vazifesidir.

Yüzyıllarca sevinç ve tasada ortak olan bizlerin, geçmişin yaralarını birlikte sarması ve insani bağlarını daha da kuvvetlendirmesi önemlidir.

Bu anlayışla acıları büyütmek yerine bin yıla varan köklü birlikteliğimizden ilham alarak geleceği beraber inşa etmemiz gerektiğine inanıyorum.

Nitekim komşumuz Ermenistan'la bu amaçla olumlu bir süreci başlatmış bulunmaktayız.

Normalleşme sürecinin, iki komşu ülke arasında yakın iş birliğinden yana olan Ermeni kökenli vatandaşlarımızca da samimiyetle desteklediğini biliyor ve bunu çok önemsiyorum.

Çok uzun yıllar sonra bölgemizde kalıcı barış ve istikrar adına ortaya çıkan bu tarihi fırsatın değerlendirilmesine sizlerin de güçlü katkı vermesini bekliyorum.

49 “No: 141, 24 Nisan 2022, 24 Nisan 2022 Tarihinde Bazı Ülkelerin Hükümet Yetkililerince Yapılan Beyanlar Hk.” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Nisan 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-141_-24-nisan-2022-tarihinde-bazi-ulkelerin-hukümet-yetkililerince-yapilan-beyanlar-hk.tr.mfa.

Bu topraklardaki asırlara sâri birlikteliğimiz boyunca kültürel ve beşerî hayatımızda silinmez izler bırakan Ermeni vatandaşlarımızın, huzur, güven ve emniyet içinde hayatlarını idame ettirmeleri için her türlü gayreti göstereceğimizden emin olmanızı istiyorum.

Bu duygu ve düşüncelerle, Birinci Dünya Savaşı'nda yitirdiğimiz Osmanlı Ermenilerini tekrar saygıyla anıyor; anma merasimine iştirak eden tüm vatandaşlarıma selam ve hürmetlerimi iletiyorum.”⁵⁰

Dışişleri Bakanlığı 28 Nisan'da Türkiye Ermenistan normalleşme süreci üçüncü toplantısı hakkında aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

“Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Meclis Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan arasındaki üçüncü görüşme, 3 Mayıs 2022 tarihinde Viyana'da gerçekleştirilecektir.”⁵¹

Dışişleri Bakanlığınca toplantı sonrası da aşağıdaki açıklama yapılmıştır:

“Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan üçüncü görüşmelerini bugün (3 Mayıs) Viyana'da gerçekleştirmişlerdir.

Özel Temsilciler, iki ülke arasında bu süreç yoluyla tam normalleşmenin sağlanmasına yönelik daha önce ilan edilen hedefi teyit etmişlerdir. Bu kapsamda, somut görüşleri hakkında samimi ve yapıcı görüş alışverişinde bulunmuşlar ve bu yönde somut ilerleme için atılabilecek olası adımları ele almışlardır.

Özel Temsilciler, süreci önkoşulsuz olarak sürdürmeye yönelik uzlaşılarını tekrarlamışlardır.”⁵²

50 “Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın Türkiye Ermenileri Patriği Sayın Sahak Maşalyan'a gönderdikleri mesaj,” *T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 24 Nisan 2022, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/136602/cumhurbaskanimiz-sayin-recep-tayyip-erdogan-in-turkiye-ermenileri-patrigi-sayin-sahak-masalyan-a-gonderdikleri-mesaj>.

51 “No: 145, 28 Nisan 2022, Türkiye – Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcilerinin Üçüncü Toplantısı Hk.,” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 28 Nisan 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-145_-turkiye-%E2%80%93-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcilerinin-ucuncu-toplantisi-hk.tr.mfa.

52 “No: 147, 3 Mayıs 2022, Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan'ın Görüşmeleri Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 3 Mayıs 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-147_-turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-gorushmeleri-hk.tr.mfa.

Ermenistan Dışışleri Bakanlığınca da aynı içerikli açıklamalar yapılmıştır.

Üçlü Brüksel zirvesinden sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı 23 Mayıs'ta Türkiye Cumhurbaşkanı'nı arayarak görüşmeler ve varılan mutabakatlar hakkında bilgi vermiştir. Bu kapsam da, Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafların Zangezur koridorunun açılması, burada hem demiryolu hem otoyol inşası konusunda mutabık kaldıklarını bildirmiştir.

KAYNAKÇA

- “Armenia Gets New Minister of Emergency Situations.” *Hetq*, 12 Nisan 2022. <https://hetq.am/en/article/143324>.
- “There are already candidates for Diaspora Affairs Commissioners in foreign countries – Sinanyan.” *ArmenPress*, 23 Aralık 2021. <https://armenpress.am/eng/news/1071567.html>.
- “Karekin II Speaks Out Against Abuse of Power in Armenia.” *Asbarez*, 7 Ocak 2022. <https://asbarez.com/karekin-ii-speaks-out-against-abuse-of-power-in-armenia/>.
- “Armenian Army Chief, Ex-Defense Minister Go On Trial Over ‘Faulty’ Weapons.” *RFL/RL*, 19 Ocak 2022. <https://www.rferl.org/a/armenia-military-weapons-fraud/31662118.html>.
- “Defense Minister Explains Sackings Of Top Generals.” *RFL/RL*, 2 Mart 2022. <https://www.azatutyun.am/a/31732471.html>.
- “President Armen Sarkissian resigns amid investigation into secret citizenship,” *Armenian Weekly*, 26 January 2022, <https://armenianweekly.com/2022/01/26/president-armen-sarkissian-resigns-amid-investigation-into-secret-citizenship/>.
- “Armenian Lawmakers Elect Former Minister Khachatrian As President.” *RFL/RL*, 3 Mart 2022. <https://www.rferl.org/a/armenia-khachatrian-elected-president/31734110.html>.
- “Khachatrian Sworn In As New President Of Armenia.” *RFL/RL*, 13 Mart 2022. <https://www.rferl.org/a/armenia-new-president-khachatrian/31750756.html>.
- “IRI polls in Armenia: “Turkey and Azerbaijan are a threat to Armenia’s security”.” *JAM News*, 4 Şubat 2022. <https://jam-news.net/iri-polls-in-armenia-turkey-and-azerbaijan-are-a-threat-to-armenias-security/>.
- “Armenia opposition vows to unseat PM over Karabakh.” *Arab News*, 3 May 2022. <https://www.arabnews.com/node/2074556/world>.
- “Armenia, Government of — Moody’s changes Armenia’s outlook to negative from stable; affirms Ba3 rating,” *Moody’s*, 24 Mart 2022. https://www.moody’s.com/research/Moodys-changes-Armenias-outlook-to-negative-from-stable-affirms-Ba3—PR_463997?cy=can&lang=en

- “Republic of Armenia: Technical Assistance Report-Government Finance Statistics.” *IMF*, 1 Nisan 2022.
<https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/04/01/Republic-of-Armenia-Technical-Assistance-Report-Government-Finance-Statistics-515966>.
- “No: 409, 9 Aralık 2021, Güney Kafkasya’da Kalıcı Barış ve İstikrarın Tesisine Yönelik Bölgesel İşbirliği Platformunun İlk Toplantısı Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 9 Aralık 2021. https://www.mfa.gov.tr/no_409_guney-kafkasya-da-kalici-baris-ve-istikrarin-tesisine-yonelik-bolgesel-isbi-rligi-platformunun-ilk-toplantisi-hk.tr.mfa.
- “No: 413, 10 Aralık 2021, 3+3 Bölgesel İstişareleri Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 10 Aralık 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_413_-3-3-bolgesel-istisareleri-hk.tr.mfa.
- “Azerbaijan’s Five-point Proposal Fails to Address Possible Agenda of Comprehensive Peace: FM Mirzoyan.” *Massispost*, 21 Mart 2022.
<https://massispost.com/2022/03/azerbajjans-five-point-proposal-fails-to-address-possible-agenda-of-comprehensive-peace-fm-mirzoyan/>.
- “Armenia and Azerbaijan make diplomatic progress in Brussels.” *Eurasianet*, 7 Nisan 2022. <https://eurasianet.org/armenia-and-azerbaijan-make-diplomatic-progress-in-brussels>.
- “No: 122, 8 Nisan 2022, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan’ın 6 Nisan 2022 Tarihinde AB Konseyi Başkanı Charles Michel’in Evsahipliğinde Brüksel’de Gerçekleştirdikleri Görüşme Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 8 Nisan 2022.
https://www.mfa.gov.tr/no_-122_-azerbaycan-cumhurbaskani-ermenistan-basbakani-ab-konseyi-baskani-gorusmesi-hk.tr.mfa.
- “Pashinyan ready to recognize Azerbaijan’s territorial integrity.” *Armenian Weekly*, 13 Nisan 2022.
<https://armenianweekly.com/2022/04/13/pashinyan-ready-to-recognize-azerbajjans-territorial-integrity/>.
- “Yerevan police detain ASALA fighter Hampig Sassounian.” *Panorama*, 5 Mayıs 2022.
<https://www.panorama.am/en/news/2022/05/05/police-Hampig-Sassounian/2677262>.

- “Russian FM discusses Karabakh with Armenian counterpart.” *Anadolu Ajansı*, 15 April 2022, <https://www.aa.com.tr/en/politics/russian-fm-discusses-karabakh-with-armenian-counterpart/2564634>.
- “Working visit of the President Armen Sarkissian to the State of Qatar,” *The President of the Republic of Armenia*, 8 Aralık 2021. <https://www.president.am/en/foreign-visits/item/2021/12/08/President-Armen-Sarkissians-working-visit-to-the-State-of-Qatar/>.
- “Armenia is committed to contributing to the global mission of strengthening democracy – PM Pashinyan delivers remarks at ‘Summit for Democracy’.” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, 10 Aralık 2022, <https://www.primeminister.am/en/statements-and-messages/item/2021/12/10/Nikol-Pashinyan-Speech/>.
- “Fransa Cumhurbaşkanı adayı Zemmour seçim kampanyası için Ermenistan’a gitti!,” *Artı 33*, <https://www.arti33.com/fransa-cumhurbaskani-adayi-zemmour-secim-kampanyasi-icin-ermenistana-gitti/>.
- “Armenia’s National Security Council Secretary meets with U.S. National Security Adviser in Washington D.C.” *Armenpress*, 16 Aralık 2022. <https://armenpress.am/eng/news/1070890.html>.
- “Ermenistan ve Gürcistan başbakanları Tiflis’te görüştü.” *ArmenPress*, 20 Aralık 2021. <https://armenpress.am/tur/news/1071207.html>.
- “Armenian troops to pull out of Kazakhstan after CSTO intervention in anti-government protests.” *Armenian Weekly*, 12 Ocak 2022. <https://armenianweekly.com/2022/01/12/armenian-troops-to-pull-out-of-kazakhstan-after-csto-intervention-in-anti-government-protests/>.
- “Armenian Parliament President meets US House Speaker.” *ArmenPress*, 20 Ocak 2022. <https://armenpress.am/eng/news/1073452/>.
- “USA donates \$ 665,000 worth of medical equipment to Armenia for a mobile hospital.” *ArmenPress*, <https://armenpress.am/eng/news/1073556.html>.
- “Armenian music from pavilion of Saudi Arabia Kingdom of Dubai Expo 2020.” *First Channel News*, 21 Ocak 2022. <https://www.1lurer.am/en/2022/01/21/Armenian-music-from-pavilion-of-Saudi-Arabia-Kingdom-of-%E2%80%9CDubai-Expo-2020%E2%80%9D/647605>.

- “Luxembourg, Armenian Foreign Ministers Celebrate 30 Years of Diplomatic Relations,” *Chronicle.lu*, 27 Ocak 2022, <https://chronicle.lu/category/at-home/39320-luxembourg-armenian-foreign-ministers-celebrate-30-years-of-diplomatic-relations>.
- “Austria will continue to be committed to Armenia, minister says.” *Panorama*, 2 Şubat 2022. <https://www.panorama.am/en/news/2022/02/02/Austria-Armenia/2635310>.
- “FM terms safeguarding Caucasus as Iran’s priority.” *Government of The Islamic Republic of Iran*, 20 Şubat 2022, <https://irangov.ir/detail/380481>.
- “PM Pashinyan takes part in a narrow-format sitting of the Eurasian Intergovernmental Council,” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, 24 Şubat 2022. <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2022/02/24/Nikol-Pashinyan-Eurasian-Intergovernmental-Council/+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>.
- “Rusya’nın Avrupa Konseyi üyeliği askıya alındı.” *Aydınlık*, 25 Şubat 2022. <https://www.aydinlik.com.tr/haber/avrupa-konseyinden-rusya-karari-turkiye-ve-azerbaycan-ne-oy-verdi-302973>.
- “Pashinyan in France on Working Visit.” *Hetq*, 9 Mar 2022. <https://hetq.am/en/article/142001>.
- “Secretary Blinken’s Call with Armenian Prime Minister Pashinyan.” *U.S. Embassy in Armenia*, 14 Mart 2022. <https://am.usembassy.gov/nikol-pashinyan/>.
- “Secretary Blinken’s Call with Armenian Prime Minister Pashinyan.” *U.S. Department of State*, 5 April 2022. <https://www.state.gov/secretary-blinkens-call-with-armenian-prime-minister-pashinyan-3/>.
- “Armenian FM meets with NATO First Deputy Secretary General, delivers remarks at North Atlantic Council.” *ArmenPress*, 17 Mart 2022. <https://armenpress.am/eng/news/1078187.html>.
- “China-Eurasia Council holds First Armenia and China Forum dedicated to 30th anniversary of establishment of diplomatic relations.” *China Daily*, 12 Nisan 2022. <https://global.chinadaily.com.cn/a/202204/12/WS62552887a310fd2b29e567d8.html>.

“Official visit of Prime Minister Nikol Pashinyan to the Russian Federation,”
The Prime Minister of the Republic of Armenia, 19 Nisan 2022.

<https://www.primeminister.am/en/foreign-visits/item/2022/04/19/Nikol-Pashinyan-visit-to-Russia/+&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>.

“2022 U.S.-Armenia Strategic Dialogue Joint Statement.” *U.S. Department of State*, 3 Mayıs 2022. <https://www.state.gov/2022-u-s-armenia-strategic-dialogue-joint-statement/#:~:text=Blinken%20hosted%20Armenian%20Foreign%20Minister,breadth%20of%20the%20bilateral%20relationship>.

“Atama Kararı.” *Resmi Gazete*, 11 Ocak 2022.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/01/20220111-5.pdf>.

“No: 18, 14 Ocak 2022, Türkiye ile Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan’ın Görüşmeleri Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 14 Ocak 2022. https://www.mfa.gov.tr/no_-18_-turkiye-ile-ermenistan-normallesme-sureci-gorusmeleri-hk.tr.mfa.

“Mirzoyan, Çavuşoğlu Meet, Agree to Advance Normalization of Ties.” *Asbarez*, 14 Mart 2022. <https://asbarez.com/mirzoyan-cavusoglu-meet-agree-to-advance-normalization-of-ties/>.

“No: 44, 3 Şubat 2022, Türkiye – Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcilerinin İkinci Toplantısı Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 3 Şubat 2022. https://www.mfa.gov.tr/no_-44_-turkiye-%E2%80%93-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcilerinin-ikinci-toplantisi-hk.tr.mfa.

“No: 63, 24 Şubat 2022, Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan’ın Görüşmeleri Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/no_-63_-turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-hk.tr.mfa.

“SC-4, 8 Mart 2022, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç’in Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan’ın Antalya Diplomasi Forumuna Katılımı Hakkındaki Soruya Cevabı.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 8 Mart 2022. https://www.mfa.gov.tr/sc_-4_-ermenistan-disisleri-bakani-ararat-mirzoyan-in-antalya-diplomasi-forumuna-katilimi-hk-sc.tr.mfa.

“No: 83, 12 Mart 2022, Sayın Bakanımızın Antalya Diplomasi Forumu Marjında 12 Mart 2022 tarihinde Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat

Mirzoyan’la Yaptığı İkili Görüşme Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 12 Mart 2022.

https://www.mfa.gov.tr/no_-83_-sayin-bakanimizin-antalya-diplomasi-forumu-marjinda-12-mart-2022-tarihinde-ermenistan-disisleri-bakani-arar-at-mirzoyan-la-yaptigi-ikili-gorusme-hk.tr.mfa.

“No: 141, 24 Nisan 2022, 24 Nisan 2022 Tarihinde Bazı Ülkelerin Hükümet Yetkililerince Yapılan Beyanlar Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 24 Nisan 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-141_-24-nisan-2022-tarihinde-bazi-ulkelerin-hukümet-yetkililerince-yapılan-beyanlar-hk.tr.mfa.

“Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan’ın Türkiye Ermenileri Patriği Sayın Sahak Maşalyan’a gönderdikleri mesaj.” *T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 24 Nisan 2022. <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/136602/cumhurbaskanimiz-sayin-recep-tayyip-erdogan-in-turkiye-ermenileri-patrigi-sayin-sahak-masalyan-a-gonderdikleri-mesaj>.

“No: 145, 28 Nisan 2022, Türkiye – Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcilerinin Üçüncü Toplantısı Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 28 Nisan 2022. https://www.mfa.gov.tr/no_-145_-turkiye-%E2%80%93-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcilerinin-ucuncu-toplantisi-hk.tr.mfa.

“No: 147, 3 Mayıs 2022, Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan’ın Görüşmeleri Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 3 Mayıs 2022. https://www.mfa.gov.tr/no_-147_-turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-gorusmeleri-hk.tr.mfa.